

CAPUT XXXI — *Excusat proficitatem libri.*

64. Longior evasit liber hic quam volebam, quamque putaveram. Sed legenti vel audienti, cui gratus est, longus non est: cui autem longus est, per partes eum legat, qui habere vult cognitam; quem vero cognitionis ejus piget, de longitudine non queratur.

Ego tamen Deo nostro gratias ago, quod in his quatuor libris non qualis ego casem, cui multa desunt, sed qualis esse debeat, qui in doctrina sana, id est christiana, non solum sibi, sed etiam aliis laborare studet, quantumcumque potui facultate disserui.

ADMONITIO

DE SEQUENTE LIBRO DE VERA RELIGIONE (a).

Inter opuscula quæ S. Augustinus nondum presbyter (quam dignitatem anno 391 adeptus est) emisit in locum, postremum in Retractationibus locum assignat libro de vera Religione; quem ideo ad annum 399 referendum censemus. Jam ante annos aliquot hujus argumenti tractationem Romaniano civi suo et Mæcenati pollicitus erat, uti meminit capite septimo, numero duodecimo. Id vero in se receperat scribens anno 386 contra Academicos, libro secundo, capite tertio, numero octavo. Porro in epistola decima quinta, ad Romanianum, numero primo, confectum a se opus memorat, ipsi propediem transmittendum.

Evodium postea de existentia Dei dubia quædam proponentem ad hunc librum remittit in epistola centesima sexagesima secunda, numero secundo; patetque ex epistola vigesima septima, numero quarto, ad Paulinum, eundem librum unum esse ex quinque illis, quos *Pentateuchum contra Manichæos* appellat Paulinus, qui eos ab Alypio dono acceperat, et quorum occasione in laudem Augustini sic exclamat in epistola vigesima quinta, numero primo: *O vere sal terræ, quæ præcordia nostra, ne possint sæculi vanescere errore, conduntur! O lucerna digne supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ late catholicis urbibus de septiformi lychno partum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licet hæreticorum caliginis discutis, et lucem veritatis a confusionis tenebrarum, splendore clarifici sermonis enubilas!* etc. Certe liber de vera Religione, si quis alius, hoc elogium Augustino demeretur. Etsi enim recens tum, cum eum scripsit, in veræ religionis partes perductus esset, nec alio quam christiani catholici nomine præditus; eo tamen sublimi modo christianæ religionis sacramenta exponit, oppositorumque dogmatum in primis Manichæorum revellit fundamenta, ut jam tum absolutissimi doctoris et strenuissimi episcopi vices impleverit.

Vide lib. 1, cap. 13, Retractationum, col. 602, a verbis; Tunc etiam de Vera Religione, n. 1, usque ad col. 605, n. 9, verbis, Vitæ bonæ ac beatæ via. M.

(a) In B., librum de Moribus Manichæorum sequitur liber de vera Religione. Melius hic adaptari videtur, utpote naturale libri de Doctrina Christiana complementum. M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE VERA RELIGIONE

Libri unus (a).

Præmisso veram religionem non reperiri apud Paganos, neque in secta ulla, præterquam in catholica Ecclesia; mox divinæ œconomæ erga humanam salutem historia (quod quidem christianæ religionis caput ac fundamentum est) sic explicatur, ut Manichæorum de duabus præsertim naturis seu de mali origine et natura errores revincantur. Agitur de duplici via qua Deus hominibus consultit, auctoritate credentes ad salutem vocans, intelligentes ratione. Quippe ratione subnixus homo ex rebus inferioribus ad Deum evehitur: imo ad ipsum prosequendum admonetur ex ipsis vitis, de quorum triplici genere prolixum hic sermonem instituit Augustinus; qui denique unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum vera religione colendum esse concludit.

CAPUT PRIMUM. — *Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in templis profitebantur.*

1. Cum omnis vitæ bonæ ac beatæ via in vera religione

sit constituta, qua unus Deus colitur, et purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo universitas et inchoatur et perficitur et continetur.

ADMONITIO PP. SEQUENTIUM.

In hujus libri recensione consultimus Mss. Thuaneum, Regium, Navarricum, Sorbonicum, Victorinum, Casalensem, Corbeisensem, Gemmeticensem, Audoenensem, Beccensem, Germanensem, e Bibliotheca Remensis ecclesiæ unum; lectiones ad nos misas Mss. Cisterciensis, Arnuliensis, Vaticani, et lectiones Belgicorum quatuor apud Lov.; editiones denique Bad. Fr. Lov. et Arnaldi.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scriptus circiter an. Christi 390.

tur : hinc evidentiùs error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere, quam unum verum Deum et Dominum omnium maluerunt, quod eorum sapientes, quos philosophos vocant, scholas habebant dissentientes et templa communia. Non enim vel populos vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum natura quam diversa sentirent, cum suam quisque opinionem publice profiteri non formidaret, atque omnibus, si posset, persuadere moliretur; omnes tamen cum auctoribus suis diversa et adversa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum verius senserit; sed certe illud satis, quantum mihi videtur, apparet, aliud eos in religione suscepisse cum populo, et aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim.

CAPUT II. — *De diis quid Socrates senserit. Mundus hic pro Deo habitus.*

2. Socrates tamen audacior cæteris fuisse perhibetur jurando per canem quemlibet, et lapidem quemlibet, et quidquid juraturo esset in promptu, et quasi ad manum occurrisset. Credo, intelligebat qualiacumque opera naturæ, quæ administrante divina providentia gignerentur, multo quam hominum et quorumlibet opificum esse meliora, et ideo divinis honoribus digniora, quam ea quæ in templis colebantur. Non quod vere lapis et canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent qui possent, tanta superstitione demersos esse homines, ut emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet, viderent quanto magis pudendum esset in turpiore consistere. Simul et illos qui mundum istum visibilem, summum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis suæ, docens esse consequens ut quilibet lapis tanquam summi Dei particula jure coleretur. Quod si execrarentur, mutarent sententiam, et unum Deum quærerent¹, quem solum supra mentes nostras esse, et a quo omnem animam et totum istum mundum fabricatum esse constaret. Postea suavius ad legendum, quam potentius ad persuadendum scripsit Plato. Non enim sic isti nati erant, ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri Dei, a simulacrorum superstitione atque ab hujus mundi vanitate converterent. Itaque et ipse Socrates cum populo simulacra venerabatur, et post ejus damnationem mortemque, nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque lapidem Jovem, sed hæc tantummodo memoriæ litterisque mandare. Quod utrum timore severitatis², an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.

CAPUT III. — *Vera religio christiana, quæ hominibus persuasit, quod illis persuaderi posse Plato non credidit.*

3. Illud tamen fidentissime dixerim, pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt, christianis temporibus quænam religio potissimum tenenda sit, et quæ ad veritatem ac beatitatem via est, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret, et me in-

¹ Mss. sexdecim, ut unum Deum quærerent.

² Mss. novem omittunt, *severitatis*; e quibus Gemmet. Ita proseguitur, *an aliqua cognitione*, etc.

terrogantem non aspernaretur, vel potius, si quis ejus discipulus eo ipso tempore quo vivebat, eum interrogaret, cum sibi ab illo persuaderetur, non corporeis oculis, sed pura mente veritatem videri; cui quæcumque anima inhæsisset, eam beatam fieri atque perfectam: ad quam percipiendam nihil magis impedire, quam vitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilium, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroneasque generarent; quamobrem sanandum esse animam ad intuendam incommutabilem rerum formam, et eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unum atque idem omni ex parte servantem, quam non crederent esse homines, cum ipsa vere summeque sit: cætera nasci, occidere, fluere, labi; et tamen in quantum sunt, ab illo æterno Deo per ejus veritatem fabricata constare: in quibus animæ tantum rationali et intellectuali datum est, ut ejus æternitatis contemplatione perfrueretur, atque afficiatur ornenturque ex ea, æternamque vitam possit mereri; sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciatur, et dedita consuetudini hujus vitæ atque sensibus corporis, inanibus evanescent imaginibus, irridet eos, qui dicunt esse aliquid, quod nec istis videatur oculis, nec ullo phantasmate cogitur, sed mente sola et intelligentia cerni queat: cum hæc ergo a magistro sibi persuaderentur, si ex eo quæreret ille discipulus, utrum si quisquam existeret vir magnus atque divinus, qui talia populis persuaderet credenda saltem, si percipere non valerent, aut si qui possent percipere, non pravis opinionibus multitudinis implicati, vulgaribus obruerentur erroribus; eum divinis honoribus dignum judicaret: responderet, credo, ille, non posse hoc ab homine fieri, nisi quem forte ipsa Dei Virtus atque Sapientia ab ipsa rerum natura exceptum, nec hominum magisterio, sed intima illuminatione ab incunabulis illustratum, tanta honestaret gratia, tanta firmitate roboraret, tanta domique majestate subveberet, ut omnia contemnendo quæ pravi homines capiunt, et omnia perpetuando quæ horrescunt, et omnia faciendo quæ mirantur, genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque auctoritate converteret. De honoribus vero ejus frustra se consuli, cum facile possit existimari quanti honores debeantur Sapientiæ Dei, qua gestante et gubernante ille pro vera salute generis humani, magnum aliquid proprium, et quod supra homines esset, microretur.

4. Quæ si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur Deus, et ubi talem nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri, virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt; si confirmata saluberrima disciplina, illuminatas terras posteris reliquerunt; et, ne de præteritis loquar, quæ potest quisque non credere, si hodie per gentes populosque prædicatur: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc*

erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 1-3). Si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum ut anima sanetur, et tantæ luci hauriendæ mentis acies conualescat, dicitur avaris, *Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et ærugo exterminant, et ubi fures effodiunt et furantur; sed thesaurisate vobis thesauros in celo, ubi neque tinea neque rubigo exterminant, neque fures effodiunt, neque furantur: ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum* (Matth. vi, 19-21): dicitur luxuriosis, *Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem: qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam* (Galat. vi, 8): dicitur superbis, *Qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv, 11): dicitur iracundis, *Accepisti alapam, para alteram maxillam* (Matth. v, 39): dicitur discordiosis, *Diligite inimicos vestros* (Ibid. 44): dicitur superstitiosis, *Regnum Dei intra vos est* (Luc. xvii, 21): dicitur curiosis, *Nolite quærere quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt* (II Cor. iv, 18): postremo dicitur omnibus, *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi* (I Joan. ii, 15, 16).

5. Si hæc per totum orbem jam populis leguntur, et cum veneratione libentissime audiuntur. Si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces martyrum, tanto fertillius et uberius usque ad barbaras nationes Ecclesiæ pullularunt. Si tot juvenum et virginum milia contemnentium nuptias castæque viventium jam nemo miratur: quod cum fecisset Plato, usque adeo perversam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturæ¹, ut tanquam peccatum illud aboleretur. Si hæc sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit. Si tali pollicitationi atque sponsioni per omnes terrarum partes quas homines incolunt, sacra christiana traduntur. Si hæc quotidie leguntur in ecclesiis, et a sacerdotibus exponuntur. Si tundunt pectora qui conantur hæc implere; si tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut desertis divitiis et honoribus hujus mundi ex omni hominum genere uni Deo summo totam vitam dicare volentium, desertæ quondam insulæ ac multarum terrarum solitudo compleatur. Si denique per urbes atque oppida, castella, vicos et agros etiam, villasque privatas in tantum aperte persuadetur et appetitur a terrenis aversio, et in unum Deum verumque conversio, ut quotidie per universum orbem humanum genus una pene voce respondeat, *sursum corda se habere ad Dominum* (Ex can. Missæ): quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, et in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutatur; si quando autem ad disputationem venit, Platónico nomine ora crepantia, quam pectus vero plenum, magis habere gestimus?

¹ In Mss. septem, *sacrificasse naturæ naturam exsecratus, ut unquam*, etc.

CAPUT IV. — *Philosophi qui sensibilibus toti hæreus contemnendi.*

6. Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere et animam virtute purgandam, summo Deo subijcere atque subjungere, vanum aut inavum putant, alia ratione refellendi sunt: si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem honum et appetendum fatentur, cognoscant Deum et cedant Deo, per quem populis jam omnibus hæc credenda persuasa sunt. Quod utique ab ipsis fieret, si tantum valerent: aut si non fieret, crimen invidentiæ vitare non possent. Ergo cedant ei a quo factum est, nec curiositate aut inani jactantia impediuntur, quominus agnoscant, quid intersit inter paucorum timidæ¹ conjecturas, et manifestam salutem correptionemque populorum. Illi enim si reviviscerent, quorum isti nominibus gloriantur, et invenirent refertas ecclesias, templaque deserta, et a cupiditate bonorum temporalium et fluentium ad spem vitæ æternæ et bona spiritualia et intelligibilia vocari et currere humanum genus; dicerent fortasse (si tales essent, quales fuisse memorantur): Hæc sunt quæ nos persuadere populis non ausi sumus, et eorum potius consuetudini cessimus, quam illos in nostram fidem voluntatemque traduximus.

7. Itaque si hanc vitam illi viri noliscum-rursum agere potuissent, viderent profecto cujus auctoritate facilius consuleretur hominibus, et paucis mutatis verbis atque sententiis christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut si hoc non faterentur neque facerent, in superbia et invidia remanentes, nescio utrum possent ad ea ipsa quæ appetenda et desideranda esse dixerant, cum istis sordibus viscoque revolare. Nam tertio vitio curiositatis in percunctandis dæmonibus, quo isti maxime, cum quibus nunc agitur, Pagani a christiana salute revocantur, quia nimis puerile est, nescio utrum tales illi præpedirentur viri.

CAPUT V. — *In quibus sectis vera religio. Munus divinum. Spiritus sanctus.*

8. Sed quoquo modo se habeat philosophorum jactantia, illud cuius intelligere facile est, religionem ab eis non esse quærendam, qui eadem sacra suscipiebant cum populis, et de suorum deorum natura ac summo bono, diversas contrariasque sententias in scholis suis, eadem teste multitudine, personabant. Quod si hoc unum tantum vitium christiana disciplina sanatum videremus, ineffabili laude prædicandam esse, neminem negare oporteret. Hæreses namque tam innumerabiles a regula Christianitatis aversæ, testes sunt non admitti ad communicanda Sacramenta eos qui de Patre Deo, et Sapientia ejus, et Munere divino aliter sentiunt et hominibus persuadere conantur, quam veritas postulat. Sic enim creditur et docetur, quod est humanæ salutis caput, non aliam esse philosophiam, id est sapientiæ studium, et aliam religionem, cum ii quorum doctrinam non approbamus, nec Sacramenta nobiscum communicant.

9. Quod in illis minus mirandum est, qui eorum

¹ sic in Mss. melioris notæ. At in vulg. legitur, *timidus*

quoque Sacramentorum ritu dispares esse voluerunt, sicut nescio qui Serpentina qui appellantur (a), sicut¹ Manichæi, sicut alii nonnulli. Sed in illis magis animadvertendum hoc magisque prædicandum, qui paria Sacramenta celebrantes, tamen quia sententia dispares sunt, et errores suos animosius defendere, quam cautius corrigere maluerunt, exclusi a catholica communione, et a participatione quamvis parium Sacramentorum, propria vocabula propriosque conventus, non in sermone tantum, sed etiam in superstitione meruerunt: ut Photiniani, Ariani, multique præterea. Nam de his qui schismata fecerunt, alia quaestio est. Posset enim eos area frumina usque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas sustinere (*Math.* III, 12), nisi vento superbix nimia levitate cessissent, et sese a nobis ultro separassent. Judæi vero quamvis uni omnipotenti Deo supplicent, sola tamen temporalia et visibilia bona de illo expectantes, rudimenta novi populi ab humilitate surgentia, in ipsis suis Scripturis nimia securitate noluerunt advertere, atque ita in veteri homine remanserunt. Quæ cum ita sint, neque in confusione Paganorum, neque in purgamentis hæreticorum, neque in languore schismaticorum, neque in cæcitate Judæorum quaerenda est religio, sed apud eos solos qui Christiani catholici, vel orthodoxi nominantur, id est integritatis custodes, et recta sectantes.

CAPUT VI. — *Vera religio in sola Ecclesia catholica, quæ omnibus errantibus utitur ad proventus suos.*

Boni nonnunquam ex Ecclesia per seditiosos expulsi.

10. Hæc enim Ecclesia catholica per totum orbem valide lateque diffusa, omnibus errantibus utitur ad proventus suos, et ad eorum correctionem, cum evigilare voluerint. Utitur enim Gentibus ad materiam operationis suæ, hæreticis ad probationem doctrinæ suæ, schismaticis ad documentum stabilitatis suæ, Judæis ad comparationem pulchritudinis suæ. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit: omnibus tamen gratiæ Dei participandæ dat potestatem; sive illi formandi sint adhuc², sive reformandi, sive recolligendi, sive admittendi. Carnales autem suos, id est viventes aut sentientes carnaliter, tanquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exuantur. Sed quia in hac area pro voluntate quisque vel palca, vel frumentum est, tamdiu sustinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accusatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaci animositate defendat. Exclusi autem aut pœnitendo redeunt, aut in nequitiam male liberi defluunt, ad admonitionem nostræ diligentix; aut schisma faciunt, ad exercitationem nostræ patientiæ; aut hæresim aliquam gi-gnant, ad examen sive occasionem nostræ intelligentiæ. Hi sunt exitus christianorum carnalium qui non potuerunt corrigi aut sustineri.

¹ In excusis omittitur *sicut*, quam vocem in plerisque MSS. repertam restitimus, quia Serpentina a Manichæis non obscure secernit Augustinus in lib. 2 de Genesi contra Manichæos, cap. 26, et clarius in libro de Hæresibus.

² Editi, sive illi informandi sint adhuc. Sed sincerius MSS., formandi.

(a) Ophitæ.

11. Sæpe etiam sinit divina providentia, per nonnullas nimium turbulentas carnalium hominum seditiones expelli de congregatione christiana, etiam bonos viros. Quam contumeliam vel injuriam suam cum patientissime pro Ecclesiæ pace tolerent, neque eas novitates vel schismatis vel hæresis moti fuerint, docebant homines quam vero affectu, et quanta sinceritate charitatis Deo servendum sit. Taliæ ergo virorum propositum est, aut sedatis remeare turbidibus; aut si id non sinantur, vel eadem tempestate perseverante, vel de suo reditu talis aut savior oriatur; tenent voluntatem consulendi etiam eis ipsis quorum motibus perturbationibusque cesserunt, sine ulla conventiculorum segregatione usque ad mortem defendentes, et testimonio juvantes eam fidem quam in Ecclesia catholica predicari sciunt. Hos coronat in occulto Pater, in occulto videns. Rarum hoc videtur genus, sed tamen exempla non desunt: imo plura sunt quam credi potest. Ita omnibus generibus hominum et exemplorum ad animarum curationem, et ad institutionem spiritualis populi, utitur divina providentia.

CAPUT VII. — *Catholicæ Ecclesiæ religio amplectenda. Quid illa profiteatur.*

12. Quamobrem, cum ante paucos annos promiserim tibi scribere, charissime mihi Romaniane, quid de vera religione sentirem (*Lib. 2 contra Academicos, cap. 3, n. 8*), tempus nunc esse arbitratus sum¹, postquam tuas acerrimas interrogationes, sine ullo certo fine fluctuare, ea charitate qua tibi obstrictus sum, diutius sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus qui neque in sacris philosophantur, nec in philosophia consecrantur; et iis qui vel prava opinione, vel aliqua similitate superbiæ, a regula et communione Ecclesiæ catholicæ deviarunt; et iis qui sanctarum Scripturarum lumen, et spiritualis populi gratiam, quod Novum Testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perstrinxi: tenenda est nobis christiana religio, et ejus Ecclesiæ communicatio quæ catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque hæretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

13. Hujus religionis sectandæ caput est historia et prophetia dispensationis temporalis divinæ providentiæ, pro salute generis humani in æternam vitam reformandi atque reparandi. Quæ cum credita fuerit, mentem purgabit vitæ modus divinis præceptis conciliatus, et idoneam faciet spiritualibus percipiendis, quæ nec præterita sunt, nec futura, sed eodem modo semper manentia, nulli mutabilitati obnoxia; id est, unum ipsum Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum: qua Trinitate quantum in hac vita datum est

¹ Sic juxta Er. Lugd. Ven. Lov. in B., nunc esse arbitratus postquam, etc. H.

cognita, omnis intellectualis et animalis et corporalis creatura, ab eadem Trinitate creatrice esse in quantum est, et speciem suam habere¹, et ordinatissime administrari; sine ulla dubitatione perspicitur; non ut aliam partem totius creaturæ fecisse intelligatur Pater, et aliam Filius, et aliam Spiritus sanctus, sed et simul omnia et unamquamque naturam Patrem fecisse per Filium in dono Spiritus sancti. Omnis enim res, vel substantia, vel essentia, vel natura, vel si quo alio verbo melius enuntiatur, simul hæc tria habet; ut et unum aliquid sit, et specie propria discernatur a cæteris, et rerum ordinem non excedat.

CAPUT VIII. — *Quæ primo auctoritate ducti credidimus, postmodum ratione intelligimus. Hæretici prosumt Ecclesiæ.*

14. Quo cognito, satis apparebit quantum homo assequi potest, quam necessariis et invictis et iustis legibus, Deo et Domino suo cuncta subjecta sint: ex quo illa omnia, quæ primo credidimus, nihil nisi auctoritatem secuti, partim sic intelliguntur, ut videamus esse certissima; partim sic, ut videamus fieri posse, atque ita fieri oportuisse, dolcamusque illos hæc non credentes, qui nos antea credentes irridere, quam nobiscum credere maluerunt. Non enim jam illa hominis sacrosancta susceptio, et Virginis partus, et mors Filii Dei pro nobis, et resurrectio a mortuis, et in cælum ascensio, et consensus ad dexteram Patris, et peccatorum abolitio, et iudicii dies, et corporum resuscitatio, cognita æternitate Trinitatis et mutabilitate creaturæ, creduntur tantum, et non etiam iudicantur ad summi Dei misericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

15. Sed quoniam verissime dictum est, *Oportet multas hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos* (I Cor. xi, 19); utamur etiam isto divinæ providentiæ beneficio. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiamsi essent in Ecclesia, nihilominus errarent. Cum autem foris sunt, plurimum prosunt, non verum doceudo, quod nesciunt; sed ad verum quærendum carnales, et ad verum aperiendum spirituales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in Ecclesia sancta Deo probati viri, sed manifesti non fiunt inter nos, quamdiu imperitiæ nostræ tenebris delectati dormire malumus, quam lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem Dei videant et gaudeant, per hæreticos de somno excitantur. Utamur ergo etiam hæreticis non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes, vigilantiores et cautiores simus, etiamsi eos ad salutem revocare non possumus.

CAPUT IX. — *Manichæorum error de duobus principiis et duabus animabus.*

16. Credo autem affuturum Deum, ut ista scriptura, præcedente pietate, legentibus bonis, non adversus unam aliquam, sed adversus omnes pravas et falsas opiniones possit valere. Contra eos tamen potissimum

est instituta, qui duas naturas vel substantias singulis principiis adversus invicem rebelles esse arbitrantur. Offensi enim quibusdam rebus, et rursus quibusdam delectati, non earum quibus offendantur, sed earum quibus delectantur, volunt esse auctorem Deum. Et cum consuetudinem suam vincere nequeunt, jam carnalibus laqueis irretiti, duas animas esse in uno corpore existimant: unam de Deo, quæ naturaliter hoc sit quod ipse; alteram de gente tenebrarum, quam Deus nec genuerit, nec fecerit, nec protulerit, nec abjecerit; sed quæ suam vitam, suam terram, suos fetus et animalia, suum postremo regnum habuerit, ingenitumque principium; sed quodam tempore adversus Deum rebellasse, Deum autem cum aliud quod faceret non haberet, et quomodo aliter posset hosti resistere non inveniret, necessitate oppressum misisse huc animam bonam, et quamdam particulam suæ substantiæ, cujus commixtione atque miscela¹ hostem temperatum esse somniant, et mundum fabricatum.

17. Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim jam fecimus, partim quantum Deus siverit faciemus: sed in hoc opere quomodo adversus eos fides catholica tuta sit, et quomodo non perturbent animum ea quibus commoti homines in eorum cedunt sententiam, rationibus quas Dominus dare dignatur, quantum possumus demonstramus. Illud sane in primis tenere te volo, qui bene nosti animum meum, non hoc me fugiendæ arrogantix gratia quasi solemniter dicere, quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc solum mihi esse tribuendum; quidquid autem verum et convenienter expositum, uni omnium bonorum munerum largitori Deo.

CAPUT X. — *Historiam divinæ æconomix erga nostram salutem narraturus, ostendit primum unde error in religione contingat, et quomodo perfecta religio Deo subveniente instauretur.*

18. Quamobrem sit tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua (a), aut horum aliqua duo conjuncta, aut certe simul omnia: sed in hac vita societati generis humani sine dolo temporaliter congruens, æterna meditaretur, unum Deum colens; qui nisi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam posse, non quidem localiter, sed tamen temporaliter, suis affectionibus quisque cognoscit. Corpus vero et temporibus et locis esse mutabile, cuius advertere facile est. Phantasmata porro nihil sunt aliud quam de specie corporis corporeo sensu attracta signimenta: quæ memoriæ mandare ut accepta sunt, vel partiri, vel multiplicare, vel contrahere, vel distendere, vel ordinare, vel perturbare, vel quolibet modo figurare cogitando facilitimum est, sed cum verum quaeritur, cavere et vitare difficile.

¹ Mss. undecim carent his verbis, et speciem suam habere; quæ tamen hic apprimè conveniunt propter secundam Trinitatis personam.

¹ Mss. novemdecim, atque miseria. Ita etiam Bad. et Fr. (a) 1 Retract. cap. 13, n. 2.

49. Non ergo creaturæ potius quam Creatori scribamus, nec evanescamus in cogitationibus nostris, et perfecta religio est (a). Æterno enim Creatori adherentes, et nos æternitate afficiamur necesse est. Sed quia hoc anima peccatis suis obruta et implicata, per seipsam videre ac tenere non posset, nullo in rebus humanis ad divina capessenda interposito gradu, per quem ad Dei similitudinem a terrena vita homo niteretur, ineffabili misericordia Dei temporali dispensatione per creaturam mutabilem, sed tamen æternis legibus servientem, ad commemorationem primæ suæ perfectæque naturæ partim singulis hominibus, partim vero ipsi hominum generi subvenitur. Ea est nostris temporibus christiana religio, quam cognoscere ac sequi, securissima ac certissima salus est (b).

20. Defendi autem adversus loquaces, et aperiri quærentibus, multis modis potest; omnipotente ipso Deo per seipsum demonstrante quæ vera sunt, et ad hæc intuenda et percipienda bonas voluntates per bonos Angelos et quoslibet homines adjuvante. Eo modo autem quisque utitur, quem videt congruere iis cum quibus agit. Ego itaque diu multumque considerans quales oblatrantes, et quales quærentes expertus sim, vel qualis ipse, sive cum latrarem, sive cum quærerem, fuerim; hoc modo mihi utendum putavi. Quæ vera esse perspexeris, tene, et Ecclesiæ catholicæ tribue; quæ falsa, respue, et mihi qui homo sum ignosce; quæ dubia, crede, donec aut respuenda esse, aut vera esse, aut semper credenda esse, vel ratio doceat, vel præcipiat auctoritas. Intende igitur in hæc quæ sequuntur, diligenter et pie, quantum potes: tales enim adjuvat Deus (c).

CAPUT XI. — *Omnis vita a Deo. Mors animæ, nequitia.*

21. Nulla vita est quæ non sit ex Deo, quia Deus utique summa vita est et ipse fons vitæ, nec aliqua vita in quantum vita est, malum est, sed in quantum vergit ad mortem: mors autem vitæ non est, nisi nequitia, quæ ab eo quod ne quidquam sit, dicta est; et ideo nequissimi homines, nihili homines appellantur. Vita ergo voluntario defectu deficiens ab eo qui eam fecit, et cujus essentia fruebatur, et volens contra Dei legem frui corporibus, quibus eam Deus præfecit, vergit ad nihilum; et hæc est nequitia: non quia corpus jam nihilum est. Nam et ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non posset. Ergo ab eo factum est et corpus, quod omnis concordie caput est. Habet corpus quamdam pacem suæ formæ, sine qua prorsus nihil esset. Ergo ille est et corporis conditor, a quo pax omnis est, et qui forma est infabricata, atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo quæritur quis instituerit corpus, ille quærat qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quis est autem hic, nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, et prima

(a) I Retract. cap. 13, n. 2.

(b) Ibid., n. 3.

(c) Ibid., n. 4.

atque summa essentia, ex qua est omne quidquid est, in quantum est; quia in quantum est quidquid est, bonum est.

22. Et ideo ex Deo non est mors. Non enim Deus mortem fecit, nec latetur in perditione vivorum (Sap. 1, 13): quoniam summa essentia esse facit omne quod est, unde et essentia dicitur. Mors autem non esse cogit quidquid moritur, in quantum moritur. Nam si ea quæ moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent; sed tantum moriuntur, quantum minus essentia participant: quod brevius ita dici potest: tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est quam vita quælibet; quoniam quantumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa mundi natura administratur. Corpus ergo magis subjacet morti, et ideo vicinius est nihilo: quapropter vita, quæ fructu corporis delectata negligit Deum, inclinatur ad nihilum, et ista est nequitia.

CAPUT XII. — *Lapsus et reparatio totius hominis.*

23. Hoc autem pacto vita carnalis et terrena efficitur, et ob hoc etiam caro et terra nominatur; et quamdiu ita est, regnum Dei non possidebit, et eripitur ei quod amat. Id enim amat quod et minus est quam vita, quia corpus est; et propter ipsum peccatum, quod amatur sit corruptibile, ut fluendo deserat amatorem suum, quia et ille hoc amando deseruit Deum. Præcepta enim ejus neglexit dicens: Hoc manduca, et hoc noli (Gen. 11, 16, 17). Trahitur ergo ad pœnas: quia diligendo inferiora, in egestate voluptatum suarum et in doloribus apud inferos ordinatur. Quid est enim dolor, qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis ejus rei quam male utendo anima corruptioni obnoxiauit? Quid autem dolor, qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fruebatur, aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur malum, id est, peccatum, et pœna peccati.

24. Si autem dum in hoc stadio vitæ humanæ anima degit, vincat eas quas adversus se nutrit cupiditates fruendo mortalibus, et ad eas vincendas gratia Dei se adjuvari credat, mente illi serviens et bona voluntate; sine dubitatione reparabitur, et a multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur, reformata per Sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, fruaturque Deo per Spiritum sanctum, quod est Donum Dei. Ita fit homo spiritualis omnia judicans, ut ipse a nemine judicetur (1 Cor. 11, 15), diligens Dominum Deum suum in toto corde suo, in tota anima, in tota mente, et diligens proximum suum non carnaliter, sed tanquam seipsum. Se autem spiritualiter diligit, qui ex toto, quod in eo vivit, Deum diligit. In his enim duobus præceptis tota Lex pendet, et Prophetæ (Math. 22, 1, 37-40).

25. Inde jam erit consequens ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristina

¹ Sic Mss. omnes. Al Edd. habent, fecit obnoxiam.

stabilitati (a), quam non per se habebit, sed per animam stabilitam in Deo. Quæ rursus non per se stabilitur, sed per Deum quo fruatur; ideoque amplius quam corpus vigeat: corpus enim per ipsam vigeat, et ipsa per incommutabilem veritatem, qui Filius Dei unicus est; atque ita et corpus per ipsum Filium Dei vigeat, quia omnia per ipsum. Dono etiam ejus, quod animæ datur, id est sancto Spiritu, non solum anima, cui datur, salva et pacata et sancta sit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur, eritque in natura sua mundissimum. Ipse enim dixit: *Mundate quæ intus sunt, et quæ foris sunt munda erunt* (Matth. xxiii, 26). Dicit et Apostolus: *Vivificabit et mortalia corpora vestra propter Spiritum manentem in vobis* (Rom. viii, 11). Ablato ergo peccato, auferetur et pœna peccati: et ubi est malum? *Ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus?* Vincit enim essentia nihilum, et sic absorbetur mors in victoriam (I Cor. xv, 54, 55).

CAPUT XIII. — Angelorum differentia.

26. Nec aliquid sanctificatis malus angelus oberit, qui diabolus dicitur; quia et ipse, in quantum angelus est, non est malus, sed in quantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim, et Angelos natura esse mutabiles, si solus Deus est incommutabilis: sed ea voluntate qua magis Deum quam se diligunt, firmi et stabiles manent in illo, et fruuntur maiestate ipsius, ei uni libentissime subditi. Ille autem angelus magis seipsum quam Deum diligendo, subditus ei esse noluit, et intumuit per superbiam, et a summa essentia defecit, et lapsus est: et ob hoc minus est quam fuit, quia eo quod minus erat frui voluit, cum magis voluit sua potentia frui, quam Dei. Quanquam enim non summe, tamen amplius erat, quando eo quod summe est, fruebatur, quoniam Deus solus summe est. Quidquid autem minus est quam erat, non in quantum est, sed in quantum minus est, malum est. Eo enim, quo minus est quam erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum si ex defectu inopia, et ex inopia invidentia, qua diabolus utique diabolus est?

CAPUT XIV. — A libero arbitrio peccatum.

27. Defectus autem iste quod peccatum vocatur, si tanquam febris invitum occuparet, recte injusta pœna videretur, quæ peccatam consequitur, et quæ damnatio nuncupatur. Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium (b); et hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntate committi. Non autem recte negat peccasse animam, qui et pœnitendo eam corrigi fatetur, et veniam pœnitenti dari, et perseverantem in peccatis iusta lege Dei damnari. Postremo, si non voluntate male factus, nemo objurgandus est omnino, aut monendus: quibus sublati Christiana lex et disciplina omnis re-

ligionis auferatur necesse est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus iudicavit, si ei servirent liberaliter: quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent.

28. Liberaliter igitur Deo Angeli serviunt, neque hoc Deo, sed ipsis prodest. Deus enim bono alterius non indiget, quoniam a seipso est. Quod autem ab eo genitum est, id ipsum est; quia non est factum, sed genitum. Illa vero quæ facta sunt, ejus bono indigent, summo scilicet bono, id est summa essentia. Minus autem sunt quam erant, cum per animæ peccatum minus ad illum moventur: nec tamen penitus separantur; nam omnino nulla essent. Quod autem affectibus contingit animæ, hoc locis corpori: nam illa movetur voluntate, corpus autem spatio. Quod autem homini a perverso angelo persuasum dicitur, etiam ad hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimine teneretur.

CAPUT XV. — Pœna ipsa peccati ad resipiscendum erudimur.

29. Quod vero corpus hominis, cum ante peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est imbecillosum¹ et morti destinatum, quanquam iusta vindicta peccati sit, plus tamen clementiæ Domini quam severitatis ostendit. Ita enim nobis suadet a corporis voluptatibus, ad æternam essentiam veritatis amorem nostrum oportere converti. Et est iustitiæ pulchritudo cum benignitatis gratiâ concordans, ut quoniam bonorum inferiorum dulcedine decepti sumus, amaritudine pœnarum erudiamur. Nam ita etiam nostra supplicia divina providentia moderata est, ut et in hoc corpore tam corruptibili ad iustitiam tendere liceret, et deposita omni superbia uni Deo vero collum subdere, nihil de seipso fidere, illi uni se regendum tuendumque committere. Ita ipso duce homo bonæ voluntatis molestias hujus vite in usum fortitudinis vertit: in copia vero voluptatum prosperisque successibus temporalium, temperantiam suam probat et roborat; acuit in tentationibus prudentiam, ut non solum in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilantior, et in amorem veritatis, quæ sola non fallit, ardentior.

CAPUT XVI. — Incarnato Verbo beneficentius homini consultum est.

30. Sed cum omnibus modis medeatur animis Deus pro temporum opportunitatibus, quæ mira sapientia ejus ordinantur, de quibus aut non est tractandum, aut inter pios perfectosque tractandum est; nullo modo beneficentius consuluit generi humano, quam cum ipsa Sapientia Dei, id est unicus Filius consubstantialis Patri et cœternus, totum hominem suscipere dignatus est, et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14). Ita enim demonstravit carnalibus, et non valeantibus intueri mente veri-

(a) t. Retract. cap. 13, n. 4.

(b) ibid. n. 5.

¹ Fr. Lov. et Arn., *imbecillum*; pro quo Bad. et Mas., *imbecillosum*.

tateni, corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quod non solum visibiliter (nam id poterat et in aliquo aethereo corpore ad nostrorum aspectuum tolerantiam temperato), sed hominibus in vero homine apparuit: ipsa enim natura suscipienda erat quæ liberanda. Et ne quis forte sexus a suo Creatore se contemptum putaret, virum suscepit, natus ex femina.

31. Nihil egit vi, sed omnia suadendo et moriendo (a). Veteri quippe servitute transacta, tempus libertatis illuxerat, et opportune jam homini suadebatur atque salubriter quam libero esset creatus arbitrio. Miraculis commovit fidem Deo qui erat, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut Deus, nuntiata sibi matrem negavit (*Matth. XII, 48*): et tamen, ut Evangelium loquitur, puer parentibus subditus erat (*Luc. II, 51*). Doctrina enim Deus apparebat, ætatibus homo. Item aquam in vinum conversurus ut Deus, dicit, *Recede a me, mulier: mihi et tibi quid est? Nondum venit hora mea (Joan. II, 4)*. Cum autem venisset hora, qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commendavit discipulo, quem præ cæteris diligebat (*Id. XIX, 26, 27*). Satellites voluptatum divitiarum perniciose populi appetebant: pauper esse voluit. Honoribus et imperiis inhibebant: rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant: tale conjugium prolemque contempsit. Contumelias superbissime horrebant: omne genus contumeliarum sustinuit. Injurias intolerabiles esse arbitrabantur: quæ major injuria quam justum innocentemque damnari? Dolores corporis execrabantur: flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant: morte muliatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant: crucifixus est. Omnia quæ habere cupientes non recte vivebamus, carendo vilefecit. Omnia quæ vitare cupientes a studio deviamus veritatis, perpetiundo deiecit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi aut dum appetuntur ea quæ ille contempsit, aut fugiuntur quæ ille sustinuit.

32. Totâ itaque vita ejus in terris, per hominem quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio vero ejus a mortuis, nihil hominis perire naturæ, cum omnia salva sunt Deo, satis indicavit, et quemadmodum cuncta serviant Creatori suo, sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, quamque facile corpus animæ serviat, cum ipsa subjicitur Deo. Quibus perfectis non solum nulla substantia malum est, quod fieri nunquam potest; sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum et vindictam potuit. Et hæc est disciplina naturalis (b),

¹ Bad. et Er., *qui in eo erat*. Paulo post Mss. tres optimæ notæ habent, *homini quem gerebat*. Alii cum Edd., *gerebat*. Utraque lectio recepta Augustino, qui superius cap. 3, n. 3, susceptum hominem Sapientia Dei gestante et gubernante meruisse dicit.

² Ita in Mss. At in Edd., *vilia fecit*.

³ Mss. non habent vocem *veritatis*. — Quidam critici putant vocem hæc a librariis additam, et eorundem vitio vocem studio pro *atque* obrepisse. M.

(a) I *Retract.* cap. 13, n. 6.

(b) Alludit ad antiquam Philosophiæ partitionem in natu-

Christianis minus intelligentibus plena fide digna, intelligentibus autem omni errore purgata.

CAPUT XVII. — *Doctrinæ ratio in vera religione quam optima, seu Vetus seu Novum Testamentum spectetur.*

33. Jamvero ipse totius doctrinæ modus, partim apertissimus¹, partim similitudinibus, in dictis, in factis, in sacramentis, ad omnem animæ instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quam rationalis disciplinæ regulam implevit? Nam et mysteriorum expositio ad ea dirigitur, quæ apertissime dicta sunt. Et si ea tantum essent quæ facillime intelliguntur, nec studiose quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas. Neque si essent in Scripturis sacramenta², et in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc vero quoniam pietas timore inchoatur, charitate perficitur; populus timore constrictus tempore servitutis in veteri Lege multis Sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam Dei, quæ per Prophetas ventura canebatur. Quæ ubi venit, ab ipsa Dei Sapientia homine assumpto, a quo in libertatem vocati sumus³, pauca Sacramenta saluberrima constituta sunt, quæ societatem christiani populi, hoc est sub uno Deo liberæ multitudinis, continerent. Multa vero quæ populo Hebræo, hoc est sub eodem uno Deo compeditæ multitudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt. Ita nunc nec serviliter alligant, et exercent liberaliter animum.

34. Quisquis autem ideo negat utrumque Testamentum ab uno Deo esse posse, quia non eisdem sacramentis tenetur populus noster, quibus Judæi tenebantur vel adhuc tenentur; potest dicere non posse fieri ut unus paterfamilias justissimus aliud imperet eis quibus servitutem duriores utillem judicat, aliud eis quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem præcepta vitæ movent, quod in veteri Lege minora sunt, in Evangelio majora, et ideo putatur non ad unum Deum utraque pertinere; potest qui hoc putat perturbari, si unus medicus alia per ministros suos imbecillioribus, alia per seipsum valentioribus præcipiat ad reparandam, vel obtinendam salutem. Ut enim ars medicinæ, cum eadem maneat, neque ullo pacto ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie subvenit, et pro diversitate morborum alias alia jubet aut vetat; ut a vitio unde mors incipit, et ab ipsa morte, ad naturam suam et essentiam, ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat et firmet.

¹ Sic Mss. septemdecim et Arn. At Bad. Er. et Lov. habent, *partim apertissimis rationibus, partim similitudinibus*, etc.

² Absent vox, *sacramenta*, a Mss. Germanensi, Gemmeticensi, et aliquot aliis non deterioris notæ.

³ Perlique Mss., *homine assumpto, et in libertatem vocati sumus*.

ralem, moralem et rationalem. Moralem supra commemoravit, cum ait vitam Christi disciplinam morum fuisse: nullo errore, naturalem; mox in sequenti capite, rationalem.

CAPUT XVIII. — *Creaturæ quare mutabiles.*

35. Sed dicis mihi: Quare deficiunt? Quia mutabilia sunt. Quare mutabilia sunt? Quia non summe sunt. Quare non summe sunt? Quia inferiora sunt eo a quo facta sunt. Quis ea fecit? Qui summe est. Quis hic est? Deus incommutabilis Trinitas, quoniam et per summam Sapientiam ea fecit, et summa benignitate conservat. Cur ea fecit? Ut essent. Ipsum enim quantumcunque esse, bonum est; quia summum bonum est summe esse. Unde fecit? Ex nihilo. Quoniam quidquid est, quantumlacumque species sit necesse est¹; ita etsi minimum bonum, tamen bonum erit, et ex Deo erit. Nam quoniam summa species summum bonum est, minima species minimum bonum est. Omne autem bonum, aut Deus, aut ex Deo est. Ergo ex Deo est etiam minima species. Sane quod de specie, hoc etiam de forma dici potest. Neque enim frustra tam speciosissimum, quam etiam formosissimum in laude ponitur. Id ergo est, unde fecit Deus omnia, quod nullam speciem habet, nullamque formam; quod nihil est aliud quam nihil. Nam illud quod in comparatione perfectorum informe dicitur, si habet aliquid formæ, quamvis exiguum, quamvis inchoatum, nondum est nihil, ac per hoc id quoque in quantum est, non est nisi ex Deo.

36. Quapropter etiam si de aliqua informi materia factus est mundus, hæc ipsa facta est omnino de nihilo. Nam et quod nondum formatum est, tamen aliquo modo ut formari possit inchoatum est, Dei beneficio formabile est: bonum est enim esse formatum. Nonnullum ergo bonum est et capacitas formæ: et ideo bonorum omnium auctor, qui præstitit formam, ipse fecit etiam posse formari. Ita omne quod est, in quantum est; et omne quod nondum est, in quantum esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur: omne formatum, in quantum formatum est; et omne quod nondum formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet. Nulla autem res obtinet integritatem naturæ suæ, nisi in suo genere salva sit. Ab eo autem est omnis salus, a quo est omne bonum; at omne bonum ex Deo: salus igitur omnis ex Deo.

CAPUT XIX. — *Bona sunt, sed non summa bona, quæ vitari possunt.*

37. Hinc jam cui oculi mentis patent, nec pernicioso studio vanæ victoriæ caligant atque turbantur, facile intelligit, omnia quæ vitiantur et moriuntur, bona esse, quanquam ipsum vitium, et ipsa mors, malum sit. Nisi enim salute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors: sed si non noceret vitium, nullo modo esset vitium. Si ergo salutem adversatur vitium, et nullo dubitante salutem bonum est; bona omnia sunt, quibus adversatur vitium; quibus autem adversatur vitium, ipsa vitiantur: bona sunt ergo quæ vitiantur; sed ideo vitiantur, quia non summa bona sunt. Quia igitur bona sunt, ex Deo sunt: quia non summa bona sunt, non sunt Deus. Bonum ergo quod vitari non potest, Deus est. Cætera autem omnia bona

ex ipso sunt, quæ per seipsa possunt vitari, quia per seipsa nihil sunt: per ipsam autem partem non vitantur, partim vitata sanantur¹.

CAPUT XX. — *Unde animæ vitium.*

38. Est autem vitium primum animæ rationalis, voluntas ea faciendi quæ velat summa et intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc seculum expulsus est, id est ab æternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad infirma: non ergo a bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est; sed a bono æterno ad bonum temporale, a bono spirituali ad bonum materiale, a bono intelligibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum infimum. Est igitur quoddam bonum, quod si diligit anima rationalis, peccat; quia infra illam ordinatum est: quare ipsum peccatum malum est, non ea substantia quæ peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum est, quæ in medio paradiso plantata scribitur, sed divini præcepti transgressio. Quæ cum consequentem habet justam damnationem, contingit ex illa arbore, quæ contra vitium tacta est, dignoscentia boni et mali: quia cum suo peccato anima fuerit implicata, luendo poenas, discit quid intersit inter præceptum quod custodire noluit, et peccatum quod fecit; atque hoc modo malum, quod cavendo non didicit, discit sentiendo; et bonum quod non obtemperando minus diligebat, ardentius diligit comparando.

39. Vitium ergo animæ est quod fecit, et difficultas ex vitio poena est quam patitur; et hoc est totum malum. Facere autem et pati non est substantia: quapropter substantia non est malum. Sic enim nec aqua malum est, nec animal quod vivit in aere; nam istæ substantiæ sunt: sed malum est voluntaria præcipitatio in aquam, et suffocatio quam mersus patitur. Stilus ferreus alia parte qua scribamur, alia qua delectamur, affabre factus est, et in suo genere pulcher, et ad usum nostrum accommodatus. At si quispiam ea parte scribere qua delctur, et ea veli delere qua scribitur, nullo modo stilum malum fecerit, cum ipsum factum jure vituperetur: quod si corrigat, ubi erit malum? Si quis repente meridianum solem intueatur, repercussi oculi turbabuntur: num ideo aut sol malum erit aut oculi? Nullo modo; sunt enim substantiæ: sed malum est inordinatus aspectus, et ipsa quæ consequitur perturbatio; quod malum non erit, cum oculi fuerint recreati, et lucem suam congruenter aspexerint. Neque cum eadem lux quæ ad oculos pertinet, pro luce sapientiæ quæ ad mentem pertinet, colitur, ipsa sit malum: sed superstitio malum est, qua creaturæ potius quam Creatori servitur; quod malum omnino nullum erit, cum anima recognovit Creatorem, ipsi uni se subjecerit, et cætera per eam subjecta sibi esse persenserit.

40. Ita omnis corporea creatura, si tantummodo possideatur ab anima quæ diligit Deum, bonum est infimum, et in genere suo pulchrum; quoniam forma

¹ In Cisterciensi Ms. habetur: *partim non vitantur, ut angeli; partim vitata sanantur, ut homines.*

² Mss. nonnulli, *quod in obtemperando. Alii, quod obtemperando.*

³ Ms. septem, *quantulacumque species sit, necesse est, etc. nec in vobis bene.*

ei specie continetur: si autem diligatur ab anima quæ negligit Deum, ne sic quidem malum sit ipsa; sed quoniam peccatum malum est, quo ita diligitur, sit poenalis dilectori suo, et eum implicat ærumnis, et pascit fallacibus voluptatibus: quia neque permanent, neque satiant, sed torquent doloribus. Quia cum ordinem suum peragit pulchra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita, et per cruciatum sentientis discedit a sensibus, et erroribus agitat; ut hanc esse primam speciem putet, quæ omnium infima est, naturæ scilicet corporeæ¹, quam per lubricos sensus caro male delectata nuntiaverit², ut cum aliquid cogitat, intelligere credat, umbris illusos phantasmatum. Si quando autem non tenens integram divinæ providentiæ disciplinam, sed tenere se arbitrans, carni resistere conatur; usque ad visibilium rerum imagines pervenit, et lucis hujus quam certis terminis circumscriptionem videt, immensa spatia cogitatione format inaniter: et hanc speciem³ sibi futuræ habitacionis pollicetur; nesciens oculorum concupiscentiam se trahere, et cum hoc mundo ire velle extra mundum; quem propterea ipsum esse non putat, quia ejus clariorem partem per infinitum falsa cogitatione distendit. Quod non solum de hac luce, sed etiam de aqua, postremo de vino, de melle, de auro, de argento, de ipsis denique pulpis, vel sanguine, vel ossibus quorumlibet animalium, et cæteris hujusmodi rebus facillime fieri potest. Nihil enim est corporis, quod non vel unum visum possit innumerabiliter cogitari, vel in parvo spatio visum possit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facillimum est exterari carnem, difficillimum autem non carnaliter sapere.

CAPUT XXI. — *Anima seducitur, dum fugaces corporum pulchritudines consecratur.*

41. Hac ergo perversitate animæ, quæ contingit peccato atque supplicio, sit omnis natura corporea illud quod per Salomonem dicitur: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Quæ abundantia homini in omni labore ejus, quo ipse laborat sub sole (Eccle. 1, 2, 3)?* Neque enim frustra est additum, *vanitatum*, quia si vanitates detrahas, qui tanquam prima sectantur extrema, non erit corpus vanitas; sed in suo genere, quamvis extremam, pulchritudinem sine ullo errore monstrabit. Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapsam per carnales sensus diverberavit, et mutabili varietate multiplicavit ejus affectum: ita facta est abundantia laboriosa, et, si dici potest, copiosa egestas, dum aliud et aliud sequitur, et nihil cum eo permanet. Sic a tempore frumenti, vini et olei sui multiplicatus est, ut non inveniat idipsum (*Psal. iv, 8, 9*), id est naturam incommutabilem et singularem, quam secutus non erret, et assecutus non doleat. Habebit enim etiam consequentem redemptionem corporis sui (*Rom. vii, 23*), quod

¹ Editi: *Natura scilicet corporea*. At Mss. decem, *naturæ scilicet corporeæ*.

² Editi, *male delecta nuntiaverat*. Mss. octo, *maledicta nuntiaverit*. Alii duo, *male docta*; unus, *male ducta*; aliquot alii, *male delectata nuntiaverit*.

³ Lov. et Arn., *spem*. sed melius antiquæ editiones et Mss., *speciem*.

jam non corrumpitur. Nunc vero corpus quod corrumpitur aggravat animam, et deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem (*Sap. ix, 15*), quia rapitur in ordinem successionis extrema corporum pulchritudo. Nam ideo extrema est, quia simul non potest habere omnia; sed dum alia cedunt atque succedunt, temporalium formarum numerum in unam pulchritudinem complent¹.

CAPUT XXII. — *Rerum transæuntium administratio solis impiis displicet.*

42. Et hoc totum non propterea malum, quia transit. Sic enim et versus in suo genere pulcher est, quamvis duæ syllabæ simul dici nullo modo possint. Nec enim secunda enuntiatur, nisi prima transierit; atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut cum sola ultima sonat, non secum sonantibus superioribus, formam tamen et decus metricum cum præteritis contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipsa qua versus fabricatur, sic tempori obnoxia est, ut pulchritudo ejus per mensuras morarum digeratur: sed simul habet omnia, quibus efficit versus non simul habentem omnia, sed posterioribus priora tollentem; propterea tamen pulchrum, quia extrema vestigia illius pulchritudinis ostendat, quam constanter atque incommutabiliter ars ipsa custodit.

43. Itaque, ut nonnulli perversi magis amant versus, quam artem ipsam qua conficitur versus, quia plus se auribus quam intelligentiæ dederunt: ita multi temporalia diligunt, conditricem vero ac mædiatricem temporum divinam providentiam non requirunt; atque in ipsa dilectione temporalium nolunt transire quod amant, et tam sunt absurdi, quam si quisquam in recitatione præclari carminis unam aliquam syllabam solam perpetuo vellet audire. Sed tales audiores carminum non inveniuntur; talibus autem rerum æstimatoribus plena sunt omnia; propterea quia nemo est, qui non facile non modo totum versus, sed etiam totum carmen possit audire; totum autem ordinem sæculorum sentire nullus hominum potest. Huc accedit quod carminis non sumus partes, sæculorum vero partes damnatione facti sumus. Illud ergo canitur sub judicio nostro, ista peraguntur de labore nostro. Nulli autem victo ludi agonistici placeat, sed tamen cum ejus dedecore decori sunt: et hæc enim quædam imitatio veritatis est. Nec ob aliud a talibus prohibemur spectaculis, nisi ne umbris rerum decepti, ab ipsis rebus quarum illæ umbræ sunt, aberremus. Ita universitatis hujus conditio atque administratio, solis impiis animis damnatisque non placet; sed etiam cum miseria earum², multis vel in terra victricibus, vel in cælo sine periculo spectantibus placet: nihil enim justum displicet justo.

CAPUT XXIII. — *Omnia substantia bona.*

44. Quocirca, cum omnis anima rationalis aut pec-

¹ Sic Mss. plerique. At Er. Lov. et Arn., *numeros in pulchritudinem complent*.

² Er. et Ms. Casalensis: *Sed etiam animalibus sanctis cum miseria earum*. Lov., *sed etiam animalibus sanctis cum*, etc. Locus interpolatus, quem Mss. plerique necnon editores Bad. et Arn. sic exhibent: *sed etiam cum miseria*, etc.

catis suis misera sit, aut recte factis beata; omnis autem irrationalis aut cedat potentiori, aut pareat meliori, aut comparetur æquali, aut certantem¹ exerceat², aut damnato noceat; et omne corpus suæ animæ seruiat, quantum pro ejus meritis, et pro rerum ordine sinitur: nullum malum est naturæ universæ, sed sua cuique culpa sit malum. Porro cum anima per Dei gratiam regenerata, et in integrum restituta, et illi subdita uni a quo est creata, instaurato etiam corpore in pristinam firmitatem, non cum mundo possideri, sed mundum possidere cœperit, nullum ei malum erit: quia ista infima pulchritudo temporalium vicissitudinum, quæ cum ipsa peragebatur, sub ipsa peragetur; et erit, ut scriptum est, *Cælum novum et terra nova* (*Isai. LXV, 17, et Apoc. XXI, 1*), non in parte laborantibus animis, sed in universitate regnantibus. *Omnia enim vestra*, inquit Apostolus, *vos autem Christi, Christus autem Dei* (*I Cor. III, 22*): et, *Caput mulieris vir, caput viri Christus; caput autem Christi Deus* (*Id. XI, 3*). Quoniam igitur vitium animæ non natura ejus, sed contra naturam ejus est, nihilque aliud est quam peccatum et pœna peccati; inde intelligitur nullam naturam, vel, si melius ita dicitur, nullam substantiam sive essentiam malum esse. Neque de peccatis pœnisque ejus animæ efficitur, ut universitas ulla deformitate turpetur. Quia rationalis substantia, quæ ab omni peccato munda est, Deo subjecta, subjectis sibi cæteris dominatur. Ea vero quæ peccavit, ibi ordinata est, ubi esse tales decet, ut Deo conditore atque rectore universitatis decora sint omnia. Et est pulchritudo universæ creaturæ per hæc tria inculpabilis; damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum.

CAPUT XXIV. — *Duplici via salutis hominis consultitur, auctoritate et ratione: ac primo de auctoritatis subsidio agitur usque ad caput 29.*

45. Quamobrem ipsa quoque animæ medicina, quæ divina providentia et ineffabili beneficentia geritur, gradatim distincteque pulcherrima est. Distribuit enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, et rationi præparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quanquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum; et certe summa est ipsius jam cognitæ atque perspicuæ veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, et eorum amore ab æternis impedimur, quædam temporalis medicina, quæ non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non naturæ et excellentiæ³, sed ipsius temporis ordine prior est. Nam in quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere et surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est, ad eas cognoscendas quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est per oculos, per aures, cæterosque corporis sensus. Illis ergo carnalibus vel corporalibus formis inhærere

amore pueros necesse est; adolescentæ vero prope necesse est; hinc jam procedente ætate non est necesse.

CAPUT XXV. — *Quorum hominum seu librorum auctoritati de Dei cultu credendum.*

46. Quoniam igitur divina providentia, non solum singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tanquam publice consultit; quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, et per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive præteritarum, sive futurarum, magis credendo quam intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quæ una salus est. Hujus rei prima disceptatio est, utrum iis potius credamus, qui ad multos deos, an iis qui ad unum Deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, præsertim cum illi multorum cultores, de hoc uno Domino cunctorum et rectore consentiant? et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum, et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est (a). Sicut enim in ipsa rerum natura major est auctoritas unius ad unum omnia redigentis, nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est unum sentientis: ita in religione qui ad unum vocant, eorum major et fide dignior case debet auctoritas.

47. Altera consideratio est dissensionis ejus quæ de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accipimus, majores nostros eo gradu fidei⁴, quo a temporalibus ad æterna conscenditur, visibilia miracula (non enim aliter poterant) secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permessa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, et eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum novitate flagravit (b): nec jam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea prædicarent quæ pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt. Nunc enim agitur quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundæ rationi de divinis et inviabilibus rebus; nam ipsi rationi purgatoris animæ, quæ ad perspicuam veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana præponitur: sed ad hanc nulla superbia perducit⁵. Quæ si non esset, non essent hæretici, neque schismatici, nec carne circumcisi, nec creaturæ simulacrorumque cultores. Hi autem si non essent ante perfectionem populi, quæ promittitur, multo pigrius veritas quæreretur.

¹ Abest *fidei* a Mss. quindecim, necnon a Bad. et Fr. Editi, *nulla superbia humanu perducit*. Abest *humana* a Mss.

(a) I Retract. cap. 15, n. 6.

(b) Ibid. n. 7.

¹ Lov. et Arn., *certamen*. Sed concinnius Bad. Er. et Mss. octo, *certantem*.

² Mss. quamplures, *non natura excellentiæ*.

CAPUT XXVI. — *Divina providentia erga nostram salutem ad sex ætates hominis veteris ac novi.*

48. Dispensatio ergo temporalis, et medicina divinæ providentiæ, erga illos qui peccato mortalitatem meruerunt, sic traditur. Primo unius cujuslibet hominis nascentis natura, et eruditio cogitatur. Prima hujus ætas infantia in nutrimentis corporalibus agitur, penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui jam propagationem proles natura permittit, et patrem facit. Porro adolescentiam juvenus excipit, jam exercenda muneribus publicis, et domanda sub legibus; in qua vehementior prohibitio peccatorum, et pœna peccantium serviliter coercens, carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit, et omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam vetitum admittere. Post labores autem juventutis, seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior ætas ac decolor, et morbis subjectior debilisque perducit. Hæc est vita hominis viventis ex corpore, et cupiditatibus rerum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo, et exterior, et terrenus, etiamsi obtineat eam quam vulgus vocat felicitatem, in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus, sive sub principibus, sive sub legibus, sive sub his omnibus: aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur; habet quippe et ipse modum quemdam pulchritudinis suæ.

49. Hunc autem hominem, quem veterem et exteriorem et terrenum descripsimus, sive in suo genere moderatum, sive etiam servilis justitiæ modum excedentem, nonnulli agunt totum ab istius vitæ ortu usque ad occasum. Nonnulli autem istam vitam necessario ab illo incipiunt, sed renascuntur interior, et cæteras ejus partes suo robore spirituali et incrementis sapientiæ corrumpunt et necant, et in cœlestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, adstringunt. Iste dicitur novus homo, et interior, et cœlestis, habens et ipse proportionem, non annis, sed propectibus distinctas quasdam spirituales ætates suas. Primam in uberibus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam jam obliviscentem humana, et ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam et incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam jam fidentiore, et carnalem appetitum rationis robore maritantes, gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine conjugali, cum anima menti copulatur, et velamento pudoris obnubitur, ut jam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam jam idipsum multo firmiter ordinatiusque facientem et emicantem in virum perfectum, atque aptam et idoneam omnibus et persecutionibus, et mundi hujus tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus et abundantia incommutabilis regni summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam omnimodæ voluptationis in æternam vitam,

et usque ad totam oblivionem vite temporalis transcurrentem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem et similitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna est, et nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiæ.

CAPUT XXVII. — *Utriusque hominis decursus in universo hominum genere.*

50. Sicut autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est veterem atque terrenum, possit in hac tota vita unus homo agere, novum vero et cœlestem nemo in hac vita possit nisi cum veterem; nam et ab ipso incipiat necesse est, et usque ad visibilem mortem cum illo, quamvis eo deficiente, se proficiente, perduret: sic proportione universum genus humanum, cujus tanquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem hujus sæculi, ita sub divinæ providentiæ legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum, terreni hominis imaginem ab initio sæculi usque ad finem gerentium. In altero, series populi uni Deo dediti, sed ab Adam usque ad Joannem Baptistam terreni hominis vitam gerentis servili quadam justitia: cujus historia Vetus Testamentum vocatur, quasi terrenum pollicens regnum; quæ tota nihil aliud est quam imago novi populi, et Novi Testamenti pollicentis regnum cœlorum. Cujus populi vita interior temporalis incipit a Domini adventu in humilitate, usque ad diem judicii, quando in claritate venturus est. Post quod judicium, veterem hominem extincto, erit illa mutatio quæ angelicam vitam pollicetur: *Omnes enim resurgemus, sed non omnes immutabimur* (1 Cor. xv, 51). Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sui reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio usque ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem præcipitetur. Ætatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt; nec zizania nec paleas perhorrescunt. Impius namque pio vivit, et peccator justo, ut eorum comparatione alacrius, donec perficiatur, assurgat.

CAPUT XXVIII. — *Quæ, quibus et quo pacto tradenda.*

51. Quisquis autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adjuvit, exhibens ei quod ætas illa poscebat, et per prophetiam intimans id quod exhibere opportunum non erat: quales Patriarchæ ac Prophetæ inveniuntur ab iis qui non pueriliter insiliunt (a), sed pie diligenterque pertractant divinarum et humanarum rerum tam bonum, et tam grande secretum. Quod etiam temporibus novi populi, a magnis et spiritualibus viris Ecclesiæ catholice alumnis video cautissime provideri: ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligunt; alimenta lactea large avidis infirmioribus pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis ve-

(a) Ut Manichei.

seuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus vero et animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur. Non enim honoribus suis vanis consulunt et inanibus laudibus; sed utilitati eorum cum quibus societatem vitæ hujus inire meruerunt. Hæc enim lex est divinæ providentiæ, ut nemo a superioribus adjuvetur ad cognoscendam et percipiendam gratiam Dei, qui non ad eandem puro affectu inferiores adjuverit. Ita de peccato nostro, quod in homine peccatore ipsa natura nostra commisit, et genus humanum factum est magnum decus ornamentumque terrarum, et tam decenter divinæ providentiæ procuratore administratur, ut ars ineffabilis medicinæ ipsam vitiorum fœditatem in nescio quam sui generis pulchritudinem vertat.

CAPUT XXIX. — *De altero salutis subsidio, scilicet ratione; quomodo hac duce ad Deum homo evahitur: hæc primum sensibus præstare deprehenditur.*

52. Et quoniam de auctoritatis beneficentia, quantum in præsentia satis visum est, locuti sumus; videamus quatenus ratio possit progredi a visibilibus ad invisibilia, et a temporalibus ad æterna conscendens. Non enim frustra et inaniter intueri oportet pulchritudinem cæli, ordinem siderum, candorem lucis, diurnum et nocturnum vicissitudines, lunæ menstrua curricula, anni quadrifariam temperationem, quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gignentium, et omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana et peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia et semper manentia faciendus. Proximum enim est, attendere quæ ista sit natura vitalis, quæ cuncta ista sentit: quæ profecto quoniam vitam dat corpori, præstantior eo sit necesse est. Non enim qualiscumque moles, quamquam ista visibili luce præfulgeat, si vita caret, magni æstimanda est. Quælibet namque viva substantia cuiuslibet non vivæ substantiæ, naturæ lege præponitur (a).

53. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano præstantissimum est, non quo sentit sensibilia, sed quo judicat de sensibilibus. Nam et vident acutius, et cæteris corporis sensibus acrius corpora attingunt pleræque bestię quam homines: sed judicare de corporibus non sentientis tantum vitæ, sed etiam ratiocinantis est; qua illæ carent, nos excellimus. Jam vero illud videre facillimum est, præstantiorem esse judicantem, quam illa res est de qua judicatur. Non solum autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus judicat; cur in aqua remum infractum oporteat apparere cum rectus sit, et cur ita per oculos sentiri necesse sit: nam ipse aspectus oculorum renuntiare id potest, judicare autem nullo modo. Quare manifestum est, ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique præstare.

CAPUT XXX. — *At ratione præstantior lex immutabilis, scilicet veritas secundum quam judicat.*

54. Itaque si rationalis vita secundum seipsam ju-

(a) Comm. lib. 2 de Libero Arbitrio, cap 3 et seqq.

dicat, nulla jam est natura præstantior. Sed quia clarum est eam esse mutabilem, quando nunc perita, nunc imperita invenitur; tanto autem melius judicat, quanto est peritior; et tanto est peritior, quanto alicujus artis vel disciplinæ vel sapientiæ particeps est: ipsius artis natura quærenda est. Neque nunc artem intelligi volo, quæ notatur experiendo, sed quæ ratiocinando indagatur. Quid enim præclarum novit, qui novit ea impensa quæ calce et arena confit, tenacius lapides coherere, quam luto? aut qui tam eleganter ædificat, ut quæ plura sunt, paria paribus respondeant; quæ autem singula, medium locum tenent? quanquam iste sensus jam sit rationi veritatique vicinior. Sed certe quærendum est cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem, sed juxta invicem locatis, una earum major minorve sit, cum æquales esse potuerint: si vero super invicem fuerint, ambæque dimidio¹ quamvis impares, non ita offendat illa inæqualitas; et cur non multum coremus, quanto sit una earum aut major aut minor, quia duæ sunt. In tribus autem sensus ipse videtur expetere ut aut impares non sint, aut inter maximam et minimam ita sit media, ut tanto præcedat minorem, quanto a majore præceditur. Ita enim primo quasi natura ipsa consultiur quid probet. Ubi potissimum notandum est, quemadmodum quod solum inspectum minus displicerit, in melioris comparatione re-putatur. Ita reperitur nihil esse aliud artem vulgarem, nisi rerum expertarum placitarumque memoriam, usu quodam corporis atque operationis adjuncto: quo si careas, judicare de operibus possis, quod multo est excellentius, quamvis operari artificiosa non possis.

55. Sed cum in omnibus artibus convenientia placeat, qua una salva et pulchra sint omnia; ipsa vero convenientia æqualitatem unitatemque appetat, vel similitudine parium partium, vel gradatione disparium: quis est qui summam æqualitatem vel similitudinem in corporibus inveniat, audeatque dicere, cum diligenter consideraverit quodlibet corpus vere ac simpliciter unum esse; cum omnia vel de specie in speciem, vel de loco in locum transcenduntur, et partibus constant sua loca obtinentibus, per quæ in spatia diversa dividuntur? Porro ipsa vera æqualitas ac similitudo, atque ipsa vera et prima unitas, non oculis carnis, neque ullo tali sensu, sed mente intellecta conspicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appeteretur æqualitas, aut unde convinceretur, longe plurimum differre a perfecta, nisi ea quæ perfecta est, mente videretur? si tamen quæ facta non est, perfecta dicenda est.

56. Et cum omnia quæ sensibiliter pulchra sunt, sive natura edita, sive artibus elaborata, locis et temporibus sint pulchra, ut corpus et corporis motus; illa æqualitas et unitas menti tantummodo cognita, secundam quam de corporea pulchritudine sensu internuntio judicatur, nec loco tumida est, nec instabilis tempore. Non enim recte dici potest secundam eam judicari rotundum canthum, et non secundam

¹ Sic præstantiores Mss. At Edd. habent, de media.

eam rotundum vasculum; aut secundum eam rotundum vasculum, et non secundum eam rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum, ridicule dicitur secundum eam judicari æquales annos, et non secundum eam æquales menses; aut secundum eam æquales menses, et non secundum eam æquales dies. Sed sive per hæc spatia, sive per horas, sive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una et incommutabili æqualitate judicatur. Quod si minora et majora spatia figurarum atque motionum secundum eandem legem paritatis, vel similitudinis, vel congruentiæ judicantur, ipsa lex major est his omnibus, sed potentia. Cæterum spatio aut loci aut temporis, nec major nec minor: quia si major esset, non secundum totam judicaretur minora; si autem minor esset, non secundum eam judicaretur majora¹. Nunc vero cum secundum totam quadraturæ legem judicetur et forum quadratum, et lapis quadratus, et tabella et gemma quadrata; rursus secundum totam æqualitatis legem judicentur convenire sibi motus pedum currentis formice, et secundum eam gradientis elephantis: quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum, nec majorem esse, nec minorem, cum potentia superet omnia? Hæc autem lex omnium artium cum sit omnino incommutabilis, mens vero humana cui talem legem videre concessum est, mutabilitatem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem, quæ veritas dicitur.

CAPUT XXXI. — *Deus summa ista lex est secundum quam ratio judicat, sed quam judicare non licet.*

57. Nec jam illud ambigendum est, incommutabilem naturam, quæ supra rationalem animam sit, Deum esse; et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam hæc est illa incommutabilis veritas, quæ lex omnium artium recte dicitur, et ars omnipotentis artificis. Itaque cum se anima sentiat nec corporum speciem motumque judicare secundum seipsam, simul oportet agnoscat præstare suam naturam ei naturæ de qua judicat; præstare autem sibi eam naturam, secundum quam judicat, et de qua judicare nullo modo potest. Possum enim dicere quare similia sibi ex utraque parte respondere membra cujusque corporis debeant; quia summa æqualitate delector, quam non oculis corporis, sed mentis contueor: quapropter tanto meliora esse judico quæ oculis cerno, quanto pro sua natura viciniora sunt iis quæ animo intelligo. Quare autem illa ita sint, nullus potest dicere: nec ita debere esse quisquam sobrie dixerit, quasi possint esse non ita.

58. Quare autem nobis placeant, et cur ea, quando melius sapimus, vehementissime diligamus, ne id quidem quisquam, si ea rite intelligit, dicere audebit. Ut enim nos et omnes animæ rationales, secundum veritatem de inferioribus recte judicamus; sic de nobis, quando eidem cohæremus, sola ipsa Veritas judicat.

¹ Editi: *non secundum eam judicaretur majora. Melius Mss., non secundum totam.*

De ipsa vero nec Pater, non enim minor est quam ipse¹, et ideo quæ Pater judicat, per ipsam judicat. Omnia enim quæ appetunt unitatem, hanc habent regulam, vel formam, vel exemplum, vel si quo alio verbo dici se sinit; quoniam sola ejus similitudinem a quo esse accepit, implevit: si tamen, accepit, non incongrue dicitur, pro ea significatione, qua Filius appellatur, quia non de seipso est, sed de primo summoque principio, qui Pater dicitur; *ex quo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur* (Ephes. III, 15). *Pater ergo non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* (Joan. V, 22): et, *spiritualis homo judicat omnia, ipse autem a nemine judicatur*. (I Cor. II, 15), id est a nullo hominè, sed a sola ipsa lege secundum quam judicat omnia; quoniam et illud verissime dictum est, *Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi* (II Cor. V, 10). Omnia ergo judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota charitate, quod intelligit, diligit. Ita etiam, quantum potest, lex ipsa etiam ipse fit, secundum quam judicat omnia, et de qua judicare nullus potest. Sicut in istis temporalibus legibus, quanquam de his homines judicent cum eas instituunt, tamen cum fuerint institutæ atque firmatæ, non licebit judici de ipsis judicare, sed secundum ipsas. Conditio tamen legum temporalium, si vir bonus est et sapiens, illam ipsam consulit æternam, de qua nulli animæ judicare datum est; ut secundum ejus incommutabiles regulas, quid sit pro tempore jubendum vetandumque discernat. Æternam igitur legem mundis animis fas est cognoscere, judicare non fas est. Hoc autem interest, quod ad cognoscendum satis est ut videamus ita esse aliquid vel non ita: ad judicandum vero addimus aliquid quo significemus posse esse et aliter; velut cum dicimus, Ita esse debet, aut, ita esse debuit, aut, ita esse debet; ut in suis operibus artifices faciunt.

CAPUT XXXII. — *Unitatis in corporibus est vestigium, sed ipsa unitas non nisi mente conspicitur.*

59. Sed multis finis est humana delectatio, nec volunt tendere ad superiora, ut judicent cur ista visibilia placeant. Itaque si quæram ab artifice, uno arcu constructo, cur alterum parem contra in altera parte molliatur; respondebit, credo, ut paria paribus ædificii membra respondeant. Porro si pergam quærere, id ipsum cur eligat; dicet hoc decere, hoc esse pulchrum, hoc delectare cernentes: nihil audebit amplius. Inclinatus enim recumbit oculis, et unde pendeat non intelligit. At ego virum intrinsecus oculatum, et invisibiliter videntem non desinam commonere cur ista placeant, ut judex esse audeat ipsius delectationis humanæ. Ita enim superfertur illi, nec ab ea tenetur, dum non secundum ipsam, sed ipsam judicat. Et prius quæram utrum ideo pulchra sint, quia delectant; an ideo delectent, quia pulchra sunt. Hic mihi sine dubitatione respondebitur, ideo delectare quia pulchra sunt. Quæram ergo deinceps, quare sint pulchra; et si titubabitur, subjiciam, utrum ideo quia similes sibi par-

¹ Mss. duodecim habent: *Non enim minus est quam ipse*

tes sunt, et aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

60. Quod cum ita esse compererit, interrogabo utrum hanc ipsam unitatem, quam convincuntur appetere, summe impleant, an longe infra jaceant, et eam quodammodo mentiantur. Quod si ita est (nam quis non admonitus videat, neque ullam speciem, neque ullum omnino esse corpus quod non habeat unitatis qualescumque vestigium; neque quantumvis pulcherrimum corpus, cum intervallis locorum necessario aliud alibi habeat, posse assequi eam quam sequitur unitatem?): quare si hoc ita est, flagitabo ut respondeat, ubi videat ipse unitatem hanc, aut unde videat: quam si non videret, unde cognosceret et quid imitaretur corporum species, et quid implere non posset? Num vero cum dicit corporibus, Vos quidem nisi aliqua unitas contineret, nihil essetis, sed rursus si vos essetis ipsa unitas, corpora non essetis; recte illi dicitur, Unde illam nosti unitatem, secundum quam judicas corpora, quam nisi videres, judicare non posses quod eam non impleant: si autem his corporeis oculis eam videres, non vere diceres, quanquam ejus vestigio teneantur, longe tamen ab ea distare? nam istis oculis corporeis non nisi corporalia vides: mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco esset ubi corpus nostrum est, non eam videret qui hoc modo in Oriente de corporibus judicat. Non ergo ista continetur loco; et cum adest ubicumque judicanti, nusquam est per spatia locorum, et per potentiam nusquam non est.

CAPUT XXXIII. — *Non corpora, nec sensus corporis, sed judicium mentitur. Differunt mentiens et fallens.*

61. Quod si eam corpora mentiantur, non est credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantium: sed querendum potius est, cum ideo mentiantur, quia eam videntur ostendere oculis carnis, cum illa mente pura videatur, utrum in tantum mentiantur, in quantum ei similia sunt, an in quantum eam non assequuntur. Nam si assequerentur, quod imitantur implerent. Si autem implerent, omnino essent similia. Si omnino essent similia, nihil inter illam naturam et istam interesset. Quod si ita esset, non eam mentirentur: id enim essent quod illa est. Nec tamen mentiantur diligentius considerantibus: quia ille mentitur qui vult videri id quod non est; quod autem non volens aliud putatur quam est, non mentitur, sed fallit tantum. Nam ita discernitur mentiens a fallente, quod inest omni mentienti voluntas fallendi, etiamsi non ei credatur: fallens autem esse non potest, qui non fallit. Ergo corporea species, quia nullam voluntatem habet, non mentitur: si vero etiam non putetur esse quod non est, nec fallit.

62. Sed ne ipsi quidem oculi fallunt; non enim renuntiare possunt animo nisi affectionem suam. Quod si non solum ipsi, sed etiam omnes corporis sensus ita renuntiant ut afficiantur; quid ab eis amplius exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes, et nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua opinatur, et cum inde aufertur integrari; non malum habet intermunitum, sed malus est iudex. Nam ille pro

sua natura non potuit aliter in aqua sentire, nec aliter debuit: si enim aliud est aer, aliud aqua, justum est ut aliter in aere, aliter in aqua sentiatur. Quare oculus recte; ad hoc enim factus est ut tantum videat: sed animus perverse, cui ad contemplandam summam pulchritudinem mens, non oculus factus est. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad Deum. Querit enim intelligere carnalia, et videre spiritualia; quod fieri non potest.

CAPUT XXXIV. — *Conficta phantasmata quomodo judicentur.*

63. Quare ista perversitas corrigenda est, quia nisi fecerit quod sursum est deorsum, et quod deorsum est sursum, regno caelorum aptus non erit. Non ergo summa quæramus in infimis, nec ipsis infimis inhæreamus¹. Judicemus ea, ne cum ipsis judicemur; id est, tantum eis tribuamus, quantum species meretur extrema, ne cum in novissimis prima quærimus, a primis inter novissima numeremur. Quod nihil ipsis novissimis obest, sed nobis plurimum. Nec ideo divinarum providentiæ administratio minus decora sit; quia et injusti juste, et sordi pulchre ordinantur. Et si propterea nos fallit rerum visibilium pulchritudo, quia unitate continetur, et non implet unitatem; intelligamus, si possumus, non ex eo quod est nos falli, sed ex eo quod non est. Omne quippe corpus verum corpus est, sed falsa unitas. Non enim summe unum est, aut in tantum id imitatur ut impleat: et tamen nec corpus ipsum esset, nisi utcumque unum esset. Porro utcumque unum esse non posset, nisi ab eo quod summe unum est, id haberet.

64. O animæ perversa (a), date mihi qui videat sine ulla imaginatione visorum carnalium. Date mihi qui videat omnis unius principium non esse, nisi unum solum a quo sit omne unum, sive illud impleat, sive non impleat. Qui videat date, non qui litiget, non qui videri velit se videre quod non videt. Date qui resistat sensibus carnis, et plagis quibus per illos in anima vapulavit: qui resistat consuetudini hominum, resistat laudibus hominum, qui compungatur in cubili suo, qui rescupat suum spiritum, qui non foris diligit vanitates, et querat mendacia (*Paul. iv, 3, 4*); qui jam sibi novit dicere: Si una Roma est, quam circa Tiberim nescio quis Romulus dicitur condidisse, falsa est ista quam cogitans fingo: non enim est ipsa, nec ibi sum animo²; nam quid ibi agatur modo, utique scirem. Si unus est sol, falsus est iste quem cogitans fingo: nam ille cutricula sua certis locis et temporibus peragit; istum ego ubi volo, et quando volo constituo. Si unus est ille amicus meus, falsus est iste quem cogitans fingo: nam ille ubi sit nescio; iste ibi fingitur, ubi volo. Ego ipse certe unum sum, et hoc loco esse sentio corpus meum; et tamen figmento cogitationis pergo quo libet, loquor cum quo libet. Falsa sunt hæc; nec quisquam intelligit falsa. Non ergo intelligo, cum ista contemplor, et istis credo; quia ve-

¹ Mss. duodecim, *imideamus.*

² Rad. Lov. et Ara., *neq. ibi sum modo. Sed preferenda visa est lectio Er. et Mss. decem, nec ibi sum animo.*

(a) Manichæi phantasmatibus addicti, lib. 3 Confess., 1. 6, et lib. 9, c. 4.

rum esse oportet quod intellectu contempler : numquid forte sunt ista quæ phantasmata dici solent? Unde ergo impleta est anima mea illusionibus? Ubi est verum, quod mente conspicitur? Ita cogitanti jam dici potest : Illa lux vera est qua hæc non esse vera cognoscis. Per hanc illud unum vides, quo iudicas unum esse quiddam aliud vides, nec tamen hoc esse quod illud est, quiddam mutabile vides.

CAPUT XXXV. — *Vacandum ut Deus cognoscatur.*

65. Quod si hæc intueri palpitat mentis aspectus, quiescite; nolite certare, nisi cum consuetudine corporum : ipsam vincite, et victa erunt omnia. Unum certe querimus, quo simplicius nihil est. Ergo in simplicitate cordis queramus illum. *Agite otium*, inquit, *et agnosceitis quia ego sum Dominus (Psal. xlv, 11)* : non otium desidiae, sed otium cogitationis, ut a locis et temporibus vacet. Hæc enim phantasmata tumoris et volubilitatis, constantem unitatem videre non sinunt. Loca offerunt quod amemus, tempora surripiunt quod amamus, et relinquunt in anima turbas phantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus et ærumnosus animus, frustra tenere a quibus tenetur, exoptans. Vocatur ergo ad otium, id est, ut ista non diligat, quæ diligi sine labore non possunt. Sic etiam eis dominabitur, sic non tenebitur, sed tenebit. *Jugum meum*, inquit, *leve est (Matth. xi, 30)*. Huic jugo qui subjectus est, subjecta habet cætera. Non ergo laborabit; non enim resistit quod subjectum est. Sed miseri amici hujus mundi, cujus domini erunt, si filii Dei esse voluerint, quoniam dedit eis potestatem filios Dei fieri (*Joan. i, 12*); amici ergo hujus mundi tam timent ab ejus amplexu separari, ut nihil eis sit laboriosius, quam non laborare.

CAPUT XXXVI. — *Verbum Dei ipsa est veritas, quia omnino implet id a quo principio unum est quiddam est unum. Falsitas non ex rebus, sed ex peccatis.*

66. Sed cui saltem illud manifestum est, falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est, intelligit eam esse veritatem, quæ ostendit id quod est. At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo Principio unum est quiddam est, ad cujus similitudinem quiddam imitur, naturaliter approbamus; quia naturaliter improbamus quiddam ab unitate discedit, atque in ejus dissimilitudinem tendit : datur intelligi esse aliquid, quod illius unius solius, a quo Principio unum est quiddam aliquo modo unum est, ita simile sit ut hoc omnino impleat ac sit id ipsum; et hæc est Veritas et Verbum in Principio, et Verbum Deus apud Deum. Si enim falsitas ex his est quæ imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt; illa est Veritas quæ id implere potuit, et id esse quod est illud; ipsa est quæ illud ostendit sicut est : unde et Verbum ejus et Lux ejus rectissime dicitur (*Joan. i, 9*). Cætera illius unius similia dici possunt in quantum sunt, in tantum enim et vera sunt : hæc est autem ipsa ejus similitudo, et ideo Veritas. Ut enim veritate sunt vera, quæ vera sunt; ita similitudine similia sunt, quæcumque similia sunt. Ut ergo

veritas forma verorum est, ita similitudo forma similitum est. Quapropter vera quoniam in tantum vera sunt, in quantum sunt; in tantum autem sunt, in quantum principalis unius similia sunt : ea forma est omnium quæ sunt, quæ est summa similitudo Principii; et Veritas est, quia sine ulla dissimilitudine est.

67. Unde falsitas oritur, non rebus ipsis fallentibus, quæ nihil aliud ostendunt sentienti quam speciem suam, quam pro suæ pulchritudinis acceperunt gradu; neque ipsis sensibus fallentibus, qui pro natura sui corporis affecti, non aliud quam suas affectiones præcidenti animo nuntiant : sed peccata animas fallunt, cum verum querunt, relicta et neglecta veritate. Nam quoniam opera magis quam artificem atque ipsam artem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem artemque conquirant; et cum invenire nequiverint (Deus enim non corporalibus sensibus subjacet, sed ipsi menti supereminet), ipsa opera existiment esse et artem et artificem.

CAPUT XXXVII. — *Impictas idololatriæ multiplicis orta ex amore creaturæ.*

68. Hinc oritur omnis impictas, non modo peccantium, sed etiam damnatorum pro peccatis suis. Non enim tantum scrutari creaturam contra præceptum Dei, et ea frui potius quam ipsa lege et veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur, male utentis libero arbitrio; sed hoc quoque in ipsa damnatione addunt, ut non modo diligant, sed etiam serviant creaturæ potius quam Creatori (*Rom. i, 25*), et eam colant per partes ejus, a summis usque ad ima venientes. Sed aliqui se in hoc tenent, ut pro summo Deo animam colant, et primam intellectualem creaturam, quam per Veritatem Pater fabricavit, ad ipsam Veritatem semper intuendam, et se per ipsam¹, quia omni modo ei simillima est. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam visibilia et temporalia gignentia Deus æternus et incommutabilis operatur. Hinc ad animalia, et inde ad ipsa corpora colenda dilabuntur; et in his primo eligunt pulchriora, in quibus cœlestia maxime excellunt. Ergo in primis solis corpus occurrit, et in eo nonnulli remanent. Aliqui et lunæ splendorem religione dignum putant : est enim nobis, ut perhibetur, propinquior; unde viciniorum speciem habere sentitur. Alii etiam cæterorum siderum corpora adjungunt, et totum cœlum cum stellis suis. Alii cœlo ætherco copulant aerem, et istis duobus superioribus elementis corporeis subjiciunt animas suas. Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est mundum totum cum omnibus quæ in eo sunt, et vitam qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt : hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cujus partes sint cæteræ. Non enim universæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde in simulacra præcipitantur, et ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quæ tamen adhuc visibilia sunt.

¹ *Loc., et per seipsam.* Sed legendum ut in aliis editionibus et in omnibus Mss. habetur, et se per ipsam.

CAPUT XXXVIII. — *Aliud idololatras genus, quo peccator triplici cupiditati servit.*

69. Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel timore cogitando imaginati fuerint, religionis nomine observant, donec fiat in anima nihil omnino colendum esse, et errare homines qui superstitioni se involvunt, et misera se implicant servitute. Sed frustra hoc sentiunt: non enim efficiunt ut non serviant; remanent quippe ipsa vitia, quibus ut ipsa colenda opinarentur attracti sunt. Serviunt enim cupiditati triplici, vel voluptatis, vel excellentiæ, vel spectaculi. Nego esse quemquam istorum qui nihil colendum existimant, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit, aut potentiam vanam foveat, aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. Ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem expectent. His autem rebus quibus quisque beatus vult effici, serviat necesse est, velit nolit. Nam quocumque duxerint, sequitur; et quisquis ea visus fuerit auferre posse, metuitur. Posunt autem auferre ista, et scintilla ignis et aliqua parva bestiola. Postremo, ut omnium innumerabiles adversitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntia. Itaque cum omnia temporalia mundus iste concludat, omnibus mundi partibus serviunt, qui propterea putant nihil colendum esse ne serviant.

70. Verumtamen quamquam in hac rerum extremitate miseri jaceant, ut vitia sua sibi dominari patiantur, vel libidine, vel superbia, vel curiositate damnati, vel duobus horum, vel omnibus: quamdiu sunt in hoc stadio vitæ humanæ, licet eis congredi et vincere, si prius credant quod intelligere nondum valent, et non diligant mundum; *quoniam omne quod in mundo est, sicut divinitus dictum est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi* (1 Joan. II, 16). Hoc modo tria illa sunt notata: nam concupiscentia carnis, voluptatis inflatæ amatores significat; concupiscentia oculorum, curiosos; ambitio sæculi, superbos.

71. Triplex etiam tentatio in homine, quem Veritas ipsa suscepit, cavenda monstrata est. *Dic, inquit tentator, lupidibus istis, ut panes fiant.* At ille unus et solus magister: *Non, inquit, in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ita enim domitam docuit esse oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum sit. Sed forte dominationis temporalis fastu decipi poterat, qui carnis voluptate non potuit; omnia ergo mundi regna monstrata sunt, et dictum est: *Omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me.* Cui responsum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Ita calcata est superbia. Subjecta est autem extrema etiam curiositatis illecebra: non enim ut se de fastigio templi præcipitaret urgebat, nisi causa tantum aliquid experiendi. Sed neque hic victus est, et ideo sic respondit, ut intelligeremus non opus esse ad cognoscendum Deum, tentationibus visibiliter divina explorare molientibus: *Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum* (Math. IV, 1-10, et Luc. IV, 2-12). Quamobrem quisquis intus verbo Dei pascitur,

non querit in ista eremo voluptatem. Qui uni Deo tantum subjectus est, non querit in monte, id est in terrena elatione jactantiam. Quisquis æterno spectaculo incommutabilis veritatis adhærescit, non per fastigium hujus corporis, id est per hos oculos præcipitatur, ut temporalia et inferiora cognoscat.

CAPUT XXXIX. — *Ex ipsis vitiis suis animam admoneri ut primam pulchritudinem requirat: quod primo de vitio voluptatis ostenditur usque ad caput 43.*

72. Quid igitur restat, unde non possit anima recordari primam pulchritudinem quam reliquit, quando de ipsis suis vitiis potest? Ita enim Sapientia Dei perterrita a fine usque ad finem fortiter (*Sap. VIII, 1*). Ita per hanc summus ille artifex opera sua in unum finem decoris ordinata contexit. Ita illa bonitas a summo usque ad extremum nulli pulchritudini, quam ab ipso solo esse posset, invidit; ut nemo ab ipsa veritate dejiciatur, qui non excipitur ab aliqua effigie veritatis. Quære in corporis voluptate quid teneat, nihil aliud invenies quam convenientiam: nam si resistentia pariant dolorem, convenientia pariant voluptatem. Recognosce igitur quæ sit summa convenientia. Noli foras ire, in teipsum redi; in interiore homine habitat veritas; et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcede et teipsum. Sed memento cum te transcendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illuc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator, nisi ad veritatem? cum ad seipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt, ipse a sit. Vide ibi convenientiam qua superior esse non possit, et ipse conveni cum ea. Confitere te non esse quod ipsa est: siquidem se ipsa non querit; tu autem ad ipsam quærendo venisti, non locorum spatio, sed mentis affectu, ut ipse interior homo cum suo inhabitatore, non infima et carnali, sed summa et spiritali voluptate¹ conveniat.

73. Aut si non cernis quæ dico, et an vera sint dubitas, cerne saltem utrum te de iis dubitare non dubites; et si certum est te esse dubitantem, quære unde sit certum: non illic tibi, non omnino solis hujus lumen occurret², sed lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Juan. I, 9*). Quod his oculis videri non potest; nec illis quibus phantasmata cogitantur, per eosdem oculos animæ impacta; sed illis quibus ipsis phantasmatis dicitur: *Non estis vos quod ego quæro, neque illud estis unde ego vos ordino; et quod mihi inter vos sædum occurrerit, improbo; quod pulchrum, approbo; cum pulchrius sit illud unde improbo et approbo: quare hoc ipsum magis approbo, et non solum vobis, sed illis omnibus corporibus unde vos hausit, antepono.* Deinde regulam ipsam quam vides, concipe hoc modo: *Omnis qui se dubitantem intelligit, verum intelligit, et de hac re quam intelligit certus*

¹ Lov. et Arn., *voluntate*, pro quo Bad. Fr. et Mss. septem, *voluptate*.

² Ven. Lov. sic regunt hunc locum: *Non illic tibi omnibus solis hujus lumen occurret.* 31.

est: de vero igitur certus est. Omnis igitur qui utrum sit veritas dubitat, in seipso habet verum unde non dubitet; nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur hæc, ibi est lumen sine spatio locorum et temporum, et sine ullo spatiorum talium phantasmate. Numquid ista ex aliqua parte corrumpi possunt, etiamsi omnis ratiocinator intereat, aut apud carnales inferos veterascat? Non enim ratiocinatio talia facit, sed invenit. Ergo antequam inveniantur, in se manent, et cum inveniuntur, nos innovant.

CAPUT XL. — *De pulchritudine corporum carnisque voluptate, et de peccantium pœna.*

74. Ita renascitur interior homo, et exterior corrumpitur de die in diem (II Cor. iv, 16). Sed interior exteriorem respicit, et in sua comparatione fœdum videt; in proprio tamen genere pulchrum et corporum convenientia lætantem, et corruptentem quod in bonum suum convertit, alimenta scilicet carnis: quæ tamen corrupta, id est amittentia formam suam, in membrorum istorum fabricam migrant, et corrupta reficiunt, in aliam formam per convenientiam trans-euntia; et per vitalem motum dijudicantur quodammodo, ut ex eis in structuram hujus visibilis pulchri quæ apta sunt assumantur, non apta vero per congruos¹ meatus ejiciantur. Quorum aliud faculentissimum redditur terræ ad alias formas assumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit, et inchoatur in prolem, et sine convenientia duorum corporum, sive tali aliquo phantasmate commotum, per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate². Jamvero in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut suas regiones quæque membra occupent; et si modum parilitatis servaverint, luce coloris adjuncta, nascitur corpus quod formosum vocatur, et a suis dilectoribus amatur acerrime: non tamen in eo plus placet forma quæ movetur, quam vita quæ movet. Nam illud animal si nos amet, allicit violentius: si oderit autem, succensemus, et ferre non possumus, etiamsi formam ipsam præbeat fruenti. Hoc totum est voluptatis regnum, et ima pulchritudo; subjacet enim corruptioni: quod si non esset, summa putaretur.

75. Sed adest divina providentia, quæ hanc ostendat et non malam, propter tam manifesta vestigia primorum numerorum, in quibus sapientiæ Dei non est numerus; et extremam tamen esse, miscens ei dolores et morbos et distortionem membrorum, et tenebras coloris, et animorum simultates ac dissensionem, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid esse querendum. Et hoc facit per infima ministeria³,

¹ Lov. et nonnulli Mss., *incongruos*. Sed verius Bad. Er. Arn. et Mss. alii duodecim, *congruos*. Quippe hic describitur exterioris hominis pulchritudo, in cujus structura nihil incongruum.

² Mss. octo, *defluit infima voluptate*.

³ In excusis, *per infima ministeria eorum quibus*, etc. At a Mss. abest vox, *eorum*. Unde intelligimus non officia quædam hisce verbis denotari, sed ipsos angelos malos, qui

quibus id agere voluptatis est: quos exterminatores et angelos iracundiæ, divinæ Scripturæ nominant, quamvis ipsi nesciant quid de se agatur boni. His similes sunt homines qui gaudent miseris alienis, et risus sibi ac ludicra spectacula exhibent, vel exhiberi volunt eversioribus et erroribus aliorum (a). Atque ita in his omnibus boni admoventur, et exercentur, et vincunt, et triumphant, et regnant. Mali vero decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur, et serviunt; non uni omnium summo Domino, sed ultimis servis, illis videlicet angelis, qui doloribus et miseria damnatorum pascuntur, et pro ista malevolentia bonorum liberatione torquentur.

76. Ita ordinantur omnes officii et finibus suis in pulchritudinem universitatis, ut quod horremus in parte, si cum toto consideremus, plurimum placeat: quia nec in ædificio judicando unum tantum angulum considerare debemus, nec in homine pulchro solos capillos, nec in bene pronuntiante solum digitorum motum, nec in lunæ cursu aliquas tridui tantum figuras. Ista enim, quæ propterea sunt infima, quia partibus imperfectis tota perfecta sunt, sive in statu, sive in motu pulchra sentiuntur, tota consideranda sunt, si recte volumus judicare. Verum enim nostrum iudicium, sive de toto, sive de parte iudicet, pulchrum est: universo quippe mundo superfertur, nec alicui parti ejus, in quantum verum iudicamus, adhæremus. Error autem noster parti adhærens ejus, ipse per se fœdus est. Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher; sic totum istum agonem decenter cõlit incommutabilis divina providentia, aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud spectatoribus, aliud quietis et solum Deum contemplantibus tribuens: cum in his omnibus non sit malum nisi peccatum, et pœna peccati, hoc est defectus voluntarius a summa essentia, et labor in ultima non voluntarius; quod alio modo sic dici potest, libertas a justitia, et servitus sub peccato.

CAPUT XLI. — *In peccantis animæ pœna pulchritudo.*

77. Corrumpitur autem homo exterior aut profectu interioris, aut defectu suo. Sed profectu interioris ita corrumpitur, ut totus in melius reformetur, et restitatur in integrum in novissima tuba, ut jam non corrumpatur neque corrumpat. Defectu autem suo in pulchritudines corruptibiliores, id est pœnarum ordinem præcipitur. Nec miremur quod adhuc pulchritudines nomino: nihil enim est ordinatum, quod non sit pulchrum; et, sicut ait Apostolus (b), *omnis ordo à Deo est* (Rom. xii, 1). Necesse est autem fateamur meliorem esse hominem plorantem, quam lætantem vermiculum: et tamen vermiculi laudem sine ullo mendacii copiose possum dicere, considerans nitorem coloris, figuram teretem corporis, priora cum mediis, media cum posterioribus congruentia, et unitatis appetentiam pro suæ naturæ humilitate ser-

mox appellantur, *ultimi servi*: contra vero boni Angelus inferioris, cap. 55, *excellentissimus*, et *sacra Dei ministeria*.

(a) I Confess. cap. 5, n. 6.

(b) I retract. cap. 15, n. 7.

vantia; nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parili dimensione respondeat. Quid jam de anima ipsa dicam vegetante modulum corporis sui, quomodo eum numerose moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obstantia quantum potest, et ad unum sensum incolumitatis referens omnia, unitatem illam conditricem naturarum omnium, multo evidentius quam corpus insinuet? liquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris et stercoreis laudem verissime atque uberrime plerique dixerunt (*Cato apud Ciceronem, in Catone majore*). Quid ergo mirum est, si hominis animam, quæ ubicumque sit et qualiscumque sit, omni corpore est melior, dicam pulchre ordinari, et de penis ejus alias pulchritudines fieri, cum ibi non sit quando misera eat, ubi beatos esse decet, sed ibi sit ubi esse miseros decet?

78. Prorsus nemo nos fallat. Quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione respicitur (a). Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima, in comparatione nihili jure laudatur. Et tunc cuique non est bene, si melius esse potest. Quare si nobis potest bene esse cum ipsa veritate, male sumus cum quolibet vestigio veritatis: multo ergo deterius cum extremitate vestigii, quando carnis voluptatibus adheremus. Vincamus ergo hujus cupiditatis vel blanditiæ vel molestias; subjungamus nobis hanc feminam, si viri sumus. Nobis ducibus et ipsa erit melior, nec jam cupiditas, sed temperantia nominabitur. Nam cum ipsa ducit, nos autem sequimur, cupiditas illa et libido, nos vero temeritas et stultitia nuncupamur. Sequamur Christum caput nostrum, ut et nos sequatur cui caput sumus. Hoc et feminis præcipi potest, non maritali, sed fraterno jure; quo jure in Christo nec masculus nec femina sumus. Habent enim et illæ virile quiddam unde femineas subjungent voluptates, unde Christo servant, et imperent cupiditati. Quod in multis viduis et virginibus Dei, in multis etiam maritalitatis, sed jam fraterne conjugalitatis jura servantibus, christiani populi dispensatione manifestum est. Quod si ab ea parte cui dominari Deus non jubet, atque ut in nostram possessionem restituamur, et hortatur et opitalatur: si ergo ab hac parte per negligentiam et impietatem vir subditus fuerit, id est mens et ratio, erit quidem homo turpis et miser; sed destinatur in hac vita, et post hanc vitam ordinatur, quo eum destinari et ubi ordinari summus ille rector et Dominus judicat. Nulla itaque fœditate universa creatura maculari permittitur.

CAPUT XLII. — *Voluptas carnis admonet ut numeros indivisibiles queramus. An tales in sint in aliquo vitali motu.*

79. Ambulemus ergo dum diem habemus, id est, dum ratione uti possumus, ut ad Deum conversi, Verbo ejus, quod verum tumen est illustrari, mereamur, ne nos tenebræ comprehendant (*Joan. xii, 35*). Dies est enim presentia illius luminis quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Id. i, 9*).

(e) I retract. cap. 13, n. 8.

*Hominem dixit, quia ratione uti potest*¹, et ubi cecidit, ibi incumbere ut surgat. Si ergo voluptas carnis diligitur, ea ipsa diligentius consideretur; et cum ibi recognita fuerint quorundam vestigia numerorum, quærentium est ubi sine tumore sint. Ibi enim magis unum est quod est. Et si tales sunt in ipsa motione vitali, quæ in seminibus operatur, magis ibi mirandi sunt quam in corpore. Si enim numeri seminum sicut ipsa semina tumerent, de dimidio grano fici, arbor dimidia nasceretur, neque de animalium seminibus etiam non totis, animalia tota et integra gignerentur, neque tantillum et unum semen vim haberet sui cui jusque generis innumerabilem. De uno quippe secundum suam naturam possunt, vel segetes segetum, vel silvæ silvarum, vel greges gregum, vel populi populorum per sæcula propagari, ut nullum folium sit, vel nullus pilus per tam numerosam successionem, cujus non ratio in illo primo et uno semine fuerit. Deinde illud cogitandum est, quam numerosas, quam suaves sonorum pulchritudines verberatus aer trajaical cantante lusciniæ, quas illius avicula anima non tam libere², cum liberet, fabricaretur, nisi vitali motu incorporaliter haberet impressas. Hoc et in cæteris animalibus, quæ ratione carentia, sensu tamen non carent, animadverti potest. Nullum enim horum est, quod non vel in sono vocis, vel in cætero motu atque operatione membrorum, numerosum aliquid et in suo genere moderatum gerat, non aliqua scientia, sed tamen intimis naturæ terminis, ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

CAPUT XLIII. — *In homine vis judicandi de corporum et temporum proportione. Qui in perpetua veritate modus ordinis.*

80. Redeamus ad nos, et omittamus ea quæ cum arbutis et bestis habemus communia. Uno namque modo hirundo nidificat, et nunquodque avium genus uno aliquo suo modo. Quid est ergo in nobis, quo et de illis omnibus judicamus, quas figuras appetant, et quatenus impleant, et nos in ædificiis aliisque corporis operibus, tanquam domini omnium talium figurarum, innumerabilia machinamur? Quid est in nobis, quod intus intelligit has ipsas visibiles corporum moles proportione magnas esse, vel parvas; et omne corpus habere dimidiam, quantumcumque sit; et si dimidium, innumerabiles partes: itaque omne granum illi suæ parti tantæ, quantum in hoc mundo nostrum corpus tenet, tam magnum esse quam mundus est nobis, totumque istum mundum figurarum ratione pulchrum esse, non mole; magnum autem videri, non pro sua quantitate, sed pro brevitate nostra, id est animalium quibus est plenus; quæ rursus cum habeant infinitatem divisionis, non ipsa per se, sed in aliorum, et maxime ipsius universi comparatione tam parva sunt? Nec in spatio temporum alia ratio est; quia ut omnis loci, sic omnis temporis longitudo habet dimidium sui: quamvis enim sit brevissima, et

¹ Editi, qui ratione uti potest; et paulo post Lov. et Arn., incumbere debet ut surgat. At Mss. habent, quia ratione, etc. et altero loco carent voce debet, quæ etiam abest a Bad. et Er.

² In Mss. non est, tam libere.

incipit, et progreditur, et desinit. Itaque non potest nisi habere dimidium, dum ibi dividitur qua transit ad finem. Ac per hoc et brevis syllabæ tempus in comparatione longioris breve, et hora brumalis æstivæ horæ comparata minor est (a). Sic mora unius horæ ad diem, et diei ad mensem, et mensis ad annum, et anni ad lustrum, et lustrum ad majores circuitus, et ipsi ad universum tempus relati breves sunt; cum illa ipsa numerosa successio, et quedam gradatio, sive localium, sive temporalium spatiorum, non timore vel mora, sed ordinata convenientia pulchra judicetur.

81. Ipse autem ordinis modus vivit in veritate perpetua, nec mole vastus, nec protractione volubilis; sed potentia supra omnes locos magnus, æternitate super omnia tempora immobilis: sine quo tamen nec ullius molis vastitas in unum redigi, nec ullius temporis productio potest ab errore cohiberi, et aliquid esse vel corpus ut corpus sit, vel motus ut motus sit. Ipsum est unum principale, nec per finitum nec per infinitum crassum, nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hic, aliud alibi; aut aliud nunc, aliud postea: quia summe unus est Pater Veritatis, Pater suæ Sapientie, quæ nulla ex parte dissimilis, similitudo ejus dicta est et imago, quia de ipso est. Itaque etiam Filius recte dicitur ex ipso, cætera per ipsum. Præcessit enim forma omnium summe implens unum de quo est, ut cætera quæ sunt, in quantum sunt uni similia, per eam formam fierent.

CAPUT XLIV. — *Dei imago Filii, ad quam facta quædam.*

82. Horum alia sic sunt per ipsam, ut ad ipsam etiam sint, ut omnis rationalis et intellectualis creatura, in qua homo rectissime dicitur factus ad imaginem et similitudinem Dei: non enim aliter incommutabilem veritatem posset mente conspiciere. Alia vero ita sunt per ipsam facta, ut non sint ad ipsam. Et ideo rationalis anima si Creatori suo serviat, a quo facta est, per quem facta est, et ad quem facta est, cuncta ei cætera serviant: et vita ultima, quæ tam vicina illi est, et est adiutorium ejus, per quod imperat corpori; et ipsum corpus, extrema natura et essentia, cui omni modo cedenti ad arbitrium dominabitur, nullam de illo sentiens molestiam; quia jam non ex illo, nec per illud quæret beatitudinem, sed ex Deo per seipsam percipiet. Reformatum ergo corpus ac sanctificatum, sine detrimento corruptionis, et sine onere difficultatis administrabit. In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli in calis (Matth. xxii, 30). Esca vero ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illas destruet (I Cor. vi, 13); quoniam non est regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax et gaudium (Rom. xiv, 17).

CAPUT XLV. — *Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora. De superbia vitio, usque ad cap. 49: quomodo per hoc admonemur ad amplectendam virtutem.*

83. Quapropter, etiam in ista corporis voluptate in-

(a) Ex eorum consuetudine qui ab ortu solis ad occasum duodecim horas constanter numerant, hieme breviores, æstate longiores.

venimus unde commonemur eam contemnere; non quia malum est natura corporis, sed quia in extremi boni dilectione turpiter volutatur, cui primis inhærerere fruique concessum est. Cum trahitur auriga, et suæ temeritatis dat pœnas, quidquid illud est quo utebatur, accusat: sed impleret auxilium, jubeat Dominus rerum, obsistatur equis, alia jam spectacula de illius præcipitatione facientibus, et nisi subveniatur de morte facturis, restituitur in locum, super rotas collocetur, habenarum jura reddantur, regat cautius obtemperantes, et edonitas bestias; tunc sentiet quam bene currus, et tota illa junctio fabricata sit, quæ ruina ejus, et ipsum affligebat, et cursum decentissimæ moderationis amiserat: quia et huic corpori imbecillitatem peperit animæ male¹ utentis aviditas in paradiso, usurpans vetitum cibum contra medici disciplinam, qua sempiterna continetur salus.

84. Si ergo in ista ipsa visibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita esse non potest, invenitur admonitio beatæ vitæ propter speciem de summo usque² ad ima venientem; quanto magis in appetitione nobilitatis et excellentiæ, et in omni superbia vanaque pompa hujus mundi? Quid enim aliud in ea homo appetit, nisi solus esse, si fieri possit, cui cuncta subjecta sint, perversa scilicet imitatione omnipotentis Dei? Quem si subditus imitaretur, secundum præcepta ejus vivendo, per eum haberet subdita cætera, nec ad tantam deformitatem veniret, ut bestiolam timeret, qui vult hominibus imperare. Habet ergo et superbia quemdam appetitum unitatis et omnipotentis; sed in rerum temporalium principatu, quæ omnia transeunt tanquam umbra.

85. Invicti esse volumus, et recte; habet enim hoc animi nostri natura post Deum a quo ad ejus inaginem factus est: sed ejus præcepta erant servanda, quibus servatis nemo nos vinceret. Nunc vero, dum ipsa cujus verbis turpiter consensimus, domatur dolore parienti, et nos in terra laboramus, et cum magno dedecore superamur ab omnibus quæ nos commovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci, et iram non possumus vincere. Qua turpitudine quid execrabilius dici potest? Fatemur hominem hoc esse quod nos sumus, qui tamen etsi habeat vitia, non est tamen ipse vitium. Quanto igitur honestius homo nos vincit, quam vitium? Quis autem dubitet immane vitium esse invidentiam, qua necesse est torqueatur et subjiciatur qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius est ergo ut homo nos vincat, quam invidentia vel quodlibet aliud vitium.

CAPUT XLVI. — *Invictus qui id solum amat quod amanti eripi non potest, id est Deum ex toto corde et proximum sicut seipsum.*

86. Sed nec ab homine vinci potest, qui vitia sua vicerit. Non enim vincitur, nisi cui eripitur ab adversario quod amat. Qui ergo amat id solum quod amanti eripi non potest, ille indubitanter invictus est, nec

¹ In B., *malæ*. Restituimus, *male*, ex Er. Ven. et Lov. Par. N.

² Editti: *De summo bono usque*, etc. At abest homo a Mss.

ula cruciatur invidia. Id enim diligit, ad quod diligendum et percipiendum quanto plures venerint, tanto eia uberius gratulatur. Diligit enim Deum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente; et diligit proximum tanquam seipsum. Non ergo illi invidet, ut sit quod ipse est; imo adjuvat etiam quantum potest. Nec potest amittere proximum, quem diligit tanquam seipsum; quia neque in seipso ea diligit quæ oculis subjacent, aut ullis aliis corporis sensibus. Ergo apud seipsum habet quem diligit tanquam seipsum.

87. Ea autem est regula dilectionis, ut quæ sibi vult bona provenire, et illi velit; et quæ accidere sibi mala non vult, et illi nolit (*Tob. iv, 16*): hanc voluntatem erga omnes homines servat. Nam erga neminem operandum est malum; et dilectio proximi malum non operatur (*Rom. xiii, 10*). Diligamus ergo, ut præceptum est, etiam inimicos nostros (*Math. v, 44*), si vere invicti esse volumus. Non enim per seipsum quisquam hominum invictus est; sed per illam incommutabilem legem, cui quicumque serviunt, soli sunt liberi. Sic enim eis quod diligunt auferri non potest: quæ res una invictos facit et perfectos viros. Nam si vel ipsum hominem homo dilexerit, non tanquam seipsum, sed tanquam jumentum, aut balneas, aut aviculam pictam vel garrulam, id est, ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capiat; serviat necesse est, non homini, sed, quod est turpius, tam fædo et detestabili vitio, quo non amat hominem sicut homo amandus est. Quo vitio dominante, usque ad extremam vitam, vel potius mortem perducitur.

88. Sed nec sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, vel affines aut cives. Nam et dilectio ista temporalis est. Non enim ulla tales necessitudines haberemus, quæ nascendo et moriendo contingunt, si natura nostra in præceptis, et imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur (a). Itaque ad pristinam perfectamque naturam nos ipsa Veritas vocans, præcipit ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno Dei, qui non istas carnales necessitudines oderit (*Luc. ix, 60, 62, et xiv, 26*). Neque hoc cuiquam inhumanum videri debet. Magis enim est inhumanum, non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est: hoc est enim non in eo amare illud quod ad Deum pertinet, sed amare illud quod ad se pertinet. Quid ergo mirum si ad regnum non pervenit, qui non communem, sed privatam rem diligit? Imo utrumque, ait

¹ *Gov. et Arn., quod vitius est. At Bad. Er. et Mss. magno consensu habent, quod filius est. Quæ lectio magis probatur, quia subjicit Augustinus, amare hoc, esse amare illud quod ad se pertinet: utiturque simili modo loquendi in lib. 1 de sermone Domini in monte, ubi rursus de necessitudinum ejusmodi temporalium odio disserens, postquam explicuit quodammodo amoris odiique genus uxori vir impendere debeat, et hoc est, inquit, diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est; tum addit hoc et de patre et de matre et ceteris vinculis carnis intelligendum esse, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sortitum est; diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perducere, ubi nemo dicit, pater meus: sed omnes unumque nos Deo, pater noster.*

(a) I Retract. cap. 13, n. 8.

quispiam: Imo illud unum, dicit Deus. Dicit enim verissime Veritas: *Nemo potest duobus dominis servire (Math. vi, 24)*. Nemo enim potest perfecte diligere quo vocatur, nisi oderit unde revocatur. Vocatur autem ad perfectam naturam humanam, qualem ante peccatum nostrum Deus fecit: revocatur autem ab ejus dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

89. Oderimus ergo temporales necessitudines, si æternitatis charitate flagramus. Diligat homo proximum tanquam seipsum. Certe enim sibi ipsi nemo est pater, aut filius, aut affinis, aut aliquid hujusmodi, sed tantum homo: qui ergo diligit aliquem tanquam seipsum, hoc in eo debet diligere, quod sibi ipse est. Corpora vero non sunt quod nos sumus: non ergo in homine corpus est expetendum aut desiderandum. Valet enim ad hoc etiam quod præceptum est: *Ne concupiscas rem proximi tui (Exod. 20, 17)*. Quapropter quisquis in proximo aliud diligit quam sibi ipse est, non eum diligit tanquam seipsum. Ipsa igitur natura humana sine carnali conditione diligenda est, sive sit perficienda sive perfecta. Omnes sub uno Deo patre cognati sunt, qui eum diligunt et faciunt voluntatem ipsius. Et invicem sibi sunt, et patres cum sibi consulunt, et filii cum sibi obtemperant, et fratres maxime, quia eos unus Pater testamento suo ad unam hæreditatem vocat.

CAPUT XLVII. — *Vera proximi dilectio, quam qui impendit invictus est.*

90. Quapropter, cur iste non invictus sit hominem diligendo, cum in eo nihil præter hominem diligit, id est creaturam Dei ad ejus imaginem factam, nec ei possit deesse perfecta natura quam diligit, cum ipse perfectus est? Sicut enim, verbi gratia, si quisquam diligit bene cantantem, non hunc aut illum, sed tantum bene cantantem quemlibet, cum sit cantor ipse perfectus; ita vult omnes tales esse, ut tamen ei non desit quod diligit, quia ipse bene cantat. Nam si cuiquam invidet bene cantanti, non jam illud diligit, sed aut laudem, aut aliquid aliud, quo bene cantando vult pervenire; et potest ei minui vel auferri, si et alius bene cantaverit. Qui ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem: sed rursus qui eo indiget, non bene cantat. Quod multo accommodatius de bene vivente dici potest, quia invidere nulli potest: quo enim perveniunt bene viventes, tantumdem est omnibus, nec minus sit cum plures habuerint. Et potest esse tempus quo bonus cantor cantare non decenter queat, et indigeat voce alterius, qua sibi exhibeat quod diligit; tanquam si alicubi convivetur, ubi eum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem: bene autem vivere semper decet. Quare quisquis hoc et diligit et facit, non solum non invidet imitantibus, sed et his se præbet libentissime atque humanissime quantum potest; nec tamen eis indiget. Nam quod in illis diligit, in seipso habet totum atque perfectum. Ita cum diligit proximum tanquam seipsum, non invidet ei, quia nec sibi ipsi; præstat ei quod potest, quia et sibi ipsi; non eo indiget, quia nec seipso: tan-

tum Deo indiget, cui adherendo beatus est. Nemo autem illi eripit Deum. Ille ergo verissime atque certissime invictus homo est qui cohaeret Deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quam ipsum haerere Deo bonum est.

91. Illic vir quamdiu est in hac vita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quanquam temporalia non diligit, ipse recte utitur temporalibus, et pro eorum sorte hominibus consulit, si aequaliter non potest omnibus. Quare si aliquem familiarium suorum promptius quam quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet majorem fiduciam, et apertioris temporis januam. Tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto minus ipse obligatus est tempori. Cum itaque omnibus, quos pariter diligit, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit, injustus est. Animi autem conjunctio major est, quam locorum aut temporum quibus in hoc corpore gignimur¹; sed ea maxima est quae omnibus praevalet. Non ergo iste affligitur morte cujusquam, quoniam qui toto animo Deum diligit, novit nec sibi perire quod Deo non perit. Deus autem dominus est et vivorum et mortuorum. Non cujusquam miseria miser est, quia nec cujusquam justitia justus est². Et ut nemo illi justitiam et Deum, sic nemo aufert beatitudinem. Et si aliquando forte alicujus periculo, vel errore, vel dolore commovetur; usque ad illius auxilium, aut correctionem, aut consolationem, non usque ad suam subversionem valere patitur.

92. In omnibus autem officiosis laboribus, futuræ quietis certa expectatione, non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico potest? Ejus enim praesidio atque munimento inimicitias non pertimescit, cujus praecepto et dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum est non contristari, nisi etiam gaudeat, sciens quod *tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spes, spes autem non confundit: quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (Rom. v, 3-5)*. Quis huic nocebit? Quis hunc subjugabit? Ille qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit. Cum enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit; sed cum subtrahuntur, agnoscit utrum eum non ceperint: quia plerumque cum adsunt nobis, putamus quod non ea diligamus; sed cum abesse ceperint, invenimus qui simus. Hoc enim sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. Videtur ergo vincere, cum vincatur, qui superando ad id pervenit, quod cum dolore amissurus est: et vincit cum vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus.

CAPUT XLVIII. — *Quæ sit perfecta justitia.*

95. Quem ergo delectat libertas, ab amore mutabilitatis rerum liber esse appetat; et quem regnare

¹ Lov. et Arn., *junguntur*. Bad. et Er., *junguntur*. Al Mss. undecim, *gignimur*.

² Mss. seculi, *nec cujusquam injustitia fit injustus*.

delectat, uni omnium regnatori Deo subditus haereat, plus eum diligendo quam seipsum. Et hæc est perfecta justitia, qua potius potiora, et minus minora diligimus. Sapientem animam atque perfectam talem diligit, qualem illam videt; stultam non talem, sed quia esse perfecta et sapiens potest: quia nec seipsum debet stultum diligere. Nam qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam; nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Sed donec ad sapientiam perfectionemque veniatur, eo animo ferat stultitiam proximi, quo suam ferret, si stultus esset, et amaret sapientiam. Quapropter si et ipsa superbia veræ libertatis et veri regni umbra est, etiam per ipsam nos commemorat divina providentia quid significemus vitiosi, et quo debeamus redire correcti.

CAPUT XLIX. — *De curiositate deinceps, ut hoc vitio admonemur ad contemplandam veritatem.*

94. Jam vero cuncta spectacula, et omnis illa quæ appellatur curiositas, quid aliud quaerit quam de rerum cognitione lætitiæ? Quid ergo admirabilis, quid speciosius ipsa veritate, ad quam omnis spectator pervenire se cupere conficitur, cum vehementer ne fallatur invigilat, et inde se jactat si quid acutius cæteris, et vivacius in spectando cognoscat et judicet? Ipsum denique præstigiatorum, nihil aliud quam fallaciam profitentem, diligenter intuentur, et cautissime observant; et si eluduntur, quia sua non possunt, illius delectantur scientia qui eos eludit. Nam si et ille nesciret quibus causis fallantur intuentes, vel nescire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus cum deprehenderit, majorem illo laudem se mereri putat, non ob aliud, nisi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis apertus sit, non ille laudatur; sed irridentur cæteri qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur, et artificio, et comprehensioni veritatis: ad quam nullo modo perveniunt qui foris eam quaerunt.

95. Itaque in tantas nugas et turpitudines versi sumus, ut cum interrogati quid sit melius, verum an falsum, ore uno respondeamus, verum esse melius; jocis et ludis tamen, ubi nos utique non vera, sed ficta delectant, multo propensius quam præceptis ipsius veritatis haereamus. Ita nostro judicio et ore punimur, aliud ratione approbantem, aliud vanitate sectantes. Tandiu autem est ludicrum et joculari aliquid, quamdiu novimus in cuius veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus a vero, et non jam invenimus quarum rerum imitamenta sint, quibus tanquam primis pulchris inhiamus, et ab eis recedentes amplexamur nostra phantasmata. Nam redeuntibus nobis ad investigandam veritatem, ipsa in itinere occurrunt. et nos transire non sinunt, nullis viribus, sed magnis insidiis latrocinantia, non intelligentibus quam late pateat quod dictum est: *Cavete a simulacris (1 Joan. v, 21)*.

96. Itaque alii per innumerabiles mundos vaga cogitatione volutati sunt. Alii Deum esse non posse, nisi corpus igneum putaverunt. Alii candorem lucis immense per infinita spatia usquequaque porrectum,

ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissam, duo adversa regna opinantes, et talia rebus constituentes principia, cum suis phantasmatibus fabulati sum. Quos si jurare cogam utrum hæc vera esse sciant, fortasse non audeant, sed vicissim dicant: Tu igitur ostende quid verum sit. Quibus si nihil respondeam, nisi ut illam lucem quærant, qua eis apparet et certum est aliud esse credere, aliud intelligere; jurarent et ipsi, nec oculis videri posse istam lucem, nec cum aliqua locorum vastitate cogitari, et nusquam non præsto esse quærentibus, et nihil ea certius atque serenius inveniri.

97. Quæ rursus omnia, quæ de hac luce mentis nunc a me dicta sunt, nulla alia quam eadem luce manifesta sunt. Per hanc enim intelligo vera esse quæ dicta sunt, et hæc me intelligere per hanc rursus intelligo. Et hoc rursus et rursus cum quisque se aliquid intelligere intelligit, et idipsum rursus intelligit, in infinitum pergere intelligo, et nulla hic esse spatia cujusquam tumoris aut volubilitatis intelligo: intelligo etiam non me posse intelligere, nisi vivam, et me vivaciorem intelligendo fieri, certius intelligo. Æterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipsa superat: nec quid sit æternitas, nisi intelligendo conspicio. Mentis quippe aspectu omnem mutabilitatem ab æternitate sejungo, et in ipsa æternitate nulla spatia temporis cerno; quia spatia temporis præteritis et futuris rerum motibus constant. Nihil autem præterit in æterno, et nihil futurum est; quia et quod præterit, esse desinit, et quod futurum est, nondum esse cœpit: æternitas autem, tantummodo est; nec fuit, quasi jam non sit; nec erit, quasi adhuc non sit. Quare sola ipsa verissime dicere potuit humanæ menti, *Ego sum qui sum*; et de illa verissime dici potuit, *Misit me, qui est* (Exod. III, 14).

CAPUT L. — *Scripturarum et interpretationum ratio. Allegoria quadruplex.*

98. Cui si nondum possumus inhærere, objurgemus saltem nostra phantasmata, et tam nugatorios et deceptorios ludos de spectaculo mentis ejiciamus. Utamur gradibus quos nobis divina providentia fabricare dignata est. Cum enim figmentis ludicris nimium delectati evanesceremus in cogitationibus nostris, et totam vitam in quædam vana somnia verteremus; rationali creatura¹ serviente legibus suis, per sonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quasi quædam verba visibilia, cum infantia nostra parabolis ac similitudinibus quodammodo ludere, et interiores oculos nostros luto hujuscemodi curare non aspernata est ineffabilis misericordia Dei.

99. Distinguamus ergo quam fidem debeamus historiarum, quam fidem debeamus intelligentiarum, quid man-

¹ Erudito viro risum erat legendum esse, *irrationali*, sed MSS. omnes et Edd. ferunt, *rationali creatura*: quibus verba, nisi fallimur, intelligenti veniunt Angeli, ut infra n. 99, in hac, et in lib. 3 de Libero Arbitrio, cap. 10, n. 30. Quippe Deus per Angelos loquebatur antiquis Patribus, eorumque ministerio exhibebat sonos, litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, et similia portenta, quæ in sacris libris narratur. Sic autem proseguuntur MSS. perique, *serviente de legibus suis*, etc.

demus memoriarum, verum esse nescientes, sed credentes tamen. Et ubi sit verum, quod non venit et transit, sed semper eodem modo manet. Qui sit modus interpretandæ allegoriæ, quæ per sapientiam dicta creditur in Spiritu sancto: utrum a visibilibus antiquioribus ad visibilia recentiora eam perducere sufficiat; an usque ad animæ affectiones atque naturam, an usque ad incommutabilem æternitatem: an aliæ significent gesta visibilia, aliæ motus animorum, aliæ legem æternitatis; an aliquæ inveniantur, in quibus hæc omnia vestiganda sint. Et quæ sit stabilis fides, sive historica et temporalis, sive spiritualis et æterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda sit. Et quid prosit ad intelligenda et obtinenda æterna, ubi finis est omnium bonarum actionum, fides rerum temporalium. Et quid intersit inter allegoriam historiarum, et allegoriam facti, et allegoriam sermonis, et allegoriam sacramenti. Et quomodo ipsa locutio divinarum Scripturarum secundum cujusque linguæ proprietatem accipienda sit. Habet enim omnis lingua sua quædam propria genera locutionum, quæ cum in aliam linguam transferuntur, videntur absurda. Quid prosit tanta loquendi humilitas, ut non solum ira Dei, et tristitia, et a somno expergefactio, et memoria, et oblivio, et alia nonnulla quæ in bonos homines cadere possunt, sed etiam pœnitentiæ, zeli, crapulæ nomina, et alia hujusmodi in sacris Libris inveniantur. Et utrum oculi Dei, et manus, et pedes, et alia hujus generis membra, quæ in Scripturis nominantur, ad visibilem formam humani corporis referenda sint; an ad significationes intelligibilium et spiritualium potentiarum, sicut galea, et scutum, et gladius, et cingulum, et cætera talia. Et quod maxime quærendum est, quid prosit generi humano, quod sic nobiscum per rationalem, et genitalem, et corporalem creaturam sibi servientem divina providentia locuta est. Quo uno cognito, omnis ab animis protervitas (a) puerilis excluditur, et introducitur sacrosancta religio.

CAPUT LI. — *Scripturarum perscrutatio in curiositatis medellam.*

100. Omissis igitur et repudiatis nugis theatricis et poeticis, divinarum Scripturarum consideratione et tractatione pascamus animum atque potemus vanæ curiositatis fame ac siti fessum et æstuantem, et inanibus phantasmatibus, tanquam pictis epulis, frustra refici satiarique cupientem: hoc vere liberali, et ingenio ludo salubriter erudiamur. Si nos miracula spectaculorum, et pulchritudo delectant, illam desideremus videre Sapientiam, quæ pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (Sap. VIII, 1). Quid enim mirabilius, vi incorporea mundum corporeum fabricante et administrante? aut quid pulchrius ordinante et ornante?

CAPUT LII. — *Et curiositas et alia vitia sunt occasio ad virtutem.*

101. Si autem omnes fatentur per corpus ista sentire, et animum meliorem esse quam corpus, nihilne per se animus ipse conspiciet, aut quod conspiciet

(a) Nempe Manichæorum in Vetus Testamentum.

potest esse, nisi multo excellentius longeque præstantius? Inno vero commemorati¹ ab iis quæ judicamus, intueri quid sit secundum quod judicamus, et ab operibus artium conversi ad legem artium, eam scientiæ mente contuebimur, cujus comparatione sæda sunt quæ ipsius benignitate sunt pulchra. *Invisibilia enim Dei, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, et sempiterna ejus virtus et divinitas* (Rom. 1, 20). Hæc est a temporalibus ad æterna regressio, et ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid est autem unde homo commemorari non possit ad virtutes capessendas, quando de ipsis vitis potest? Quid enim appetit curiositas nisi cognitionem, quæ certa esse non potest, nisi rerum æternarum et eodem modo se semper habentium? Quid appetit superbia nisi potentiam, quæ refertur ad agendi facilitatem, quam non invenit anima perfecta nisi Deo subdita², et ad ejus regnum summa charitate conversa? Quid appetit voluptas corporis nisi quietem, quæ non est nisi ubi nulla est indigentia et nulla corruptio? Cavendi sunt ergo inferiores inferi, id est præst hanc vitam pœnæ graviores, ubi nulla potest esse commemoratio veritatis, quia nulla ratiocinatio: ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. 1, 9). Quare festinemus, et ambulemus cum dies præsto est, ne nos tenebræ comprehendant (Id. 12, 35). Festinemus a secunda morte liberari (Apoc. 20, 6, 14, et 21, 8), ubi nemo est qui memor Dei sit, et ab inferno, ubi nemo confitebitur Deo (Psal. 6, 6).

CAPUT LIII. — *Scopi stultorum ac sapientium diversi.*

102. Sed miseri homines, quibus cognita vilescunt, et novitatibus gaudent, libentius discunt quam norunt, cum cognitio sit finis discendi. Et quibus vilis est facilitas actionis, libentius certant quam vincunt, cum victoria sit finis certandi. Et quibus vilis est corporis salus, malunt vesci quam satiari, et malunt frui genitalibus membris quam nullam talem commotionem pati; inveniuntur etiam qui malunt dormire quam non dormire: cum omnis illius voluptatis sit finis, non esurire ac sitire, et non desiderare concubitum, et non esse corpore fatigato.

103. Quare qui fines ipsos desiderant, prius curiositate carcent, cognoscentes eam esse certam cognitionem quæ intus est, et ea perfruentes quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem perveciacia posita, scientes majorem esse facilioremque victoriam, non resistere animositati cujusquam; et hoc, quantum in hac vita queunt, sentiunt: postremo, etiam quietem corporis, abstinendo ab iis rebus sine quibus agi hæc vita potest; ita gustant quam suavis est Dominus. Nec erit dubium³ quid post hanc vitam

¹ Mss. duo, *commoniti*. A' *homines commemorati*; et paulo infra habent, *commemorari*. Hoc vero frequens videtur Augustinus pro, *commoneri*, quod hic in edd. fuerat substitutum.

² Editi, *nisi anima perfecta et Deo subdita*. At Mss. probe notæ, *anima perfecta nisi Deo subdita*.

³ Er. Lov., *nec erit eis dubium*. M.

futurum sit; et perfectionis suæ fide, spe, charitate nutriuntur. Post hanc autem vitam et cognitio perficitur; quia ex parte nunc scimus, cum autem venerit quod perfectum est, non erit ex parte (I Cor. xiii, 9, 10): et pax omnis aderit; nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meæ; sed liberabit nos de corpore mortis hujus gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (Rom. vii, 23-25); quia ex magna parte concordamus cum adversario, dum cum illo sumus in via: et tota sanitas, et nulla indigentia, et nulla fatigatio aderit corpori; quia corruptibile hoc, tempore atque ordine suo quo resurrectio carnis futura est, induetur incorruptione (I Cor. xv, 53). Non mirum autem, si hoc dabitur iis qui in cognitione solam veritatem amant, et in actione solam pacem, et in corpore solam sanitatem. Hoc enim in eis perficitur post hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

CAPUT LIV. — *Supplicia damnatorum quam habeant rationem ad eorum vitia.*

104. Qui ergo male utuntur tanto mentis bono, ut extra eam visibilia magis appetant, quibus ad conspicienda¹ et diligenda intelligibilia commemorari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebræ. Harum quippe initium est carnis prudentia, et sensuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur a pace, et summis difficultatibus implicabuntur. Initium enim summæ difficultatis est bellum atque contentio. Et hoc significare arbitror, quod ligantur ei manus et pedes, id est, facilitas omnis auferitur operum. Et qui sitire et esurire volunt, et in libidinem ardescere et defatigari, ut libenter edant, et bibant, et concumbant, et dormiant, amant indigentiam, quod est initium summorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut ibi sint ubi eis sit ploratus² et stridor dentium (Math. xxii, 13).

105. Plures enim sunt qui hæc omnia simul vitia diligunt, et quorum vita est spectare, contendere, manducare, libere, concumbere, dormire, et in cogitatione sua nihil aliud quam phantasmata, quæ de tali vita colligunt, amplexari; et ex eorum fallacia, superstitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipiuntur, et quibus inhærent, etiam si ab illecebris carnis se abstinere conentur. Quia non bene utuntur talento sibi commisso, id est mentis acie, qua videntur omnes, qui docti aut urbani aut faceti nominantur, excellere. Sed habent eam in sudario ligatam, aut in terra obrutam, id est delicatis et superfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus involutam et oppressam. Ligabuntur ergo his manus et pedes, et mittentur in tenebras exteriores; ibi erit ploratus et stridor dentium. Non quia ipsa dilexerunt; (quis enim hæc diligit?) sed quia illa quæ dilexerunt, initia sunt istorum, et necessario dilectores suos ad ista perducunt. Qui enim magis amant ire quam redire aut pervenire, in longinquiora mittendi sunt; quoniam caro sunt, et spiritus ambulans et non revertens.

106. Qui vero bene utitur vel ipsis quinque sensibus

¹ Ita Mss. At excusi habent, *ad concupiscenda*.

² Ita Mss. plerisque, *ut eis ibi sit ploratus, etc.*

corporis ad credenda et prædicanda opera Dei, et nutriendam charitatem ipsius, vel actione vel cognitione ad pacificandam naturam suam, et cognoscendam Deum, intrat in gaudium Domini sui. Propterea talentum quod male utenti auferitur, illi datur qui talentis quinque bene usus est (*Matth. xxv, 14-30, et Luc. xix, 15-26*): non quia transferri potest acumen intelligentiæ, sed ita significatum est posse hoc amittere negligentes et impios ingeniosos, et ad eam pervenire diligentes et pios, quamvis ingenio tardiores. Non enim datum est illud talentum ei qui acceperat duo; habet enim et hoc, qui jam in actione et cognitione bene vivit; sed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad æterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui visibilibus tantum, id est temporalibus credit: sed habere potest, qui horum omnium sensibilibus Deum artificem laudat, et cum persuadet fide, et expectat spe, et quærit charitate.

CAPUT LV. — *Epilogus exhortans ad veram religionem, et a falsa deterrens. Qualis erat Manichæorum religio. Opiniones falsæ de diis. Vera religio.*

107. Quæ cum ita sint, hortor vos, homines charissimi et proximi mei, meque ipsum hortor vobiscum, ut ad id quo nos per sapientiam suam Deus hortatur, quanta possumus celeritate curramus. Non diligamus mundum, quoniam omnia quæ in mundo sunt, concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum est, et ambitio sæculi (*I Joan. ii, 15, 16*). Non diligamus per carnis voluptatem corrumpere atque corrumpi, ne ad miserabiliorem corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis qui talibus gaudent, in potestatem deimur, humiliandi, vincendi, verberandi. Non diligamus visibilia spectacula, ne ab ipsa veritate aberrando et amando umbras, in tenebras proiciamur.

108. Non sit nobis religio in phantasmatis nostris. Melius est enim quaecumque verum, quam omne quiddam pro arbitrio fingi potest; et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula, quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata; et tamen stipulam, quam sentimus et tangimus, dementis est credere colendam. Non sit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim sunt ipsi artifices qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus bestiarum. Meliores enim sunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus hominum mortuorum: quia si pie vixerunt, non sic habentur ut tales quærant honores; sed illi a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur meriti sui nos esse consortes¹. Honorandi ergo sunt propter imitationem, non adorandi propter religionem. Si autem male vixerunt, ubicumque sint non sunt colendi. Non sit nobis religio cultus dæmonum; quia omnis superstitio cum sit magna pœna hominum, et periculosissima turpitudò, honor est ac triumphus illorum.

109. Non sit nobis religio terrarum cultus et aqua-

¹ Iures e Mss. et Er., *conservos*.

SANCT. AUGUST. III.

rum; quia istis purior et lucidior est aer, etiam caliginosus, quem tamen colere non debemus. Non sit nobis religio etiam purioris aeris et serenioris cultus: quia luce absente inumbratur; et purior illo est fulgor ignis etiam huius, quem tamen, quoniam pro voluntate accendimus et extinguimus, colere utique non debemus. Non sit nobis religio cultus corporum æthereorum atque cœlestium, quæ quamvis omnibus cæteris corporibus recte præponantur, melior tamen ipsis est quæcumque vita. Quapropter si animata sunt, melior est quævis anima per seipsam, quam corpus quodlibet animatum; et tamen animam vitiosam nemo colendam esse censuerit. Non sit nobis religio cultus illius vite, qua dicuntur arbores vivere: quoniam nullus sensus in illa est; et ex eo genere est ista qua nostri etiam corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, quæ sine sensu præciduntur: hac autem melior est vita sentiens; et tamen vitam bestiarum colere non debemus.

110. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima rationalis, sive in ministerio universitatis, sive in ministerio partium stabilita, sive quæ in summis hominibus expectat commutationem reformationemque portiois suæ; quoniam omnis vita rationalis si perfecta est, incommutabili veritati secum intrinsecus sine strepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitiosa fit. Non ergo per se excellit, sed per illam cui libenter obtemperat. Quod ergo colit summus angelus, id colendum est etiam ab homine ultimo, quia ipsa hominis natura id non colendo facta est ultima. Non enim aliunde sapiens angelus, aliunde homo; aliunde ille verax, aliunde homo; sed ab una incommutabili sapientia et veritate. Nam id ipsum actum est temporali dispensatione ad salutem nostram, ut naturam humanam ipsa Dei Virtus, et Dei Sapientia incommutabilis, et consubstantialis Patri et cœterna, suscipere dignaretur, per quam nos doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali et rationali colendum est. Hoc etiam ipsos optimos Angelos, et excellentissima Dei ministeria velle credamus, ut unum cum ipsis colamus Deum, cujus contemplatione beati sunt. Neque enim et nos videndo angelum beati sumus; sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus Angelos, et his congratulamur. Nec invidemus quod ea paratiores, vel nullis molestiis interpedientibus perfruuntur: sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos charitate, non servitute. Nec eis templa construimus: nolunt enim se sic honorari a nobis; quia nos ipsos cum boni surus, templa summi Dei esse noverunt. Recte itaque scribitur, hominem ab angelo prohiberi ne se adoraret, sed unum Dominum sub quo ei esset et ille conservus (*Apoc. xxii, 9*).

111. Qui autem nos invitant ut sibi serviamus, et tanquam deos colamus, similes sunt superbis hominibus, quibus si liceat, similiter coli volunt: sed istos homines perpeti minus, illos vero colere magis periculosum est. Omnis enim hominum dominatus in ho-

(Six.)

mines, aut dominantium aut servientium morte finitur : servitus autem sub angelorum malorum superbia ; propter ipsum tempus quod est post mortem magis metuenda est. Illud etiam cuius cognoscere facile est, quod sub homine dominante liberae cogitationes habere concessum est : illos autem dominos in mentibus ipsis formidamus, qui unus est oculus intuentis ac percipiendae veritatis. Quare si omnibus potestatibus, quae dantur hominibus ad regendam rempublicam, pro nostro vinculo subditi sumus, reddentes Caesari quod Caesaris est, et Deo quod Dei est (*Math. xxii, 21*), non est metuendum ne hoc post mortem nostram aliquis exigat. Et aliud est servitus animae, aliud servitus corporis. Iusti autem homines, et in uno Deo habentes omnia gaudia sua, quando per eorum facta Deus benedicitur, congratulantur laudantibus : cum vero ipsi tanquam ipsi laudantur, corrigunt errantes quos possunt ; quos autem non possunt, non eis gratulantur, et ab illo vitio corrigi volunt. Quibus si similes, vel etiam mundiores atque sanctiores sunt boni Angeli, et omnia sancta Dei ministeria ; quid metuimus ne aliquem illorum offendimus, si non superstitioni fuerimus, cum ipsis adjuvantibus ad unum Deum tendentes, et ei uni religantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus (a)?

112. Ecce unum Deum colo, unum omnium Principium, et Sapientiam qua sapiens est quaecumque anima sapiens est, et ipsum Munus quo beata sunt quaecumque beata sunt. Quisquis Angelorum diligit hunc Deum, certus sum quod etiam me diligit. Quisquis in illo manet, et potest humanas preces sentire, in illo me exaudit. Quisquis ipsum habet bonum suum, in ipso me adjuvat, nec mihi ejus participationem potest invidere. Dicant ergo mihi adoratores, aut adulatorem partium mundi, quem non optimum sibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, et cuius cognitione gaudet, et ad quod principium recurrendo sit optimus. Quisquis vero angelus excessus suos diligit, et veritati esse subditus non vult, et privato suo letari cupiens a communi omnium bono et vera bea-

(a) I retract. cap. 13, n. 9.

titudine lapsus est¹, cui omnes mali subjugandi et premeendi, nullus autem bonus nisi exercendus in potestatem datur; nullo dubitante non est colendus; cuius laetitia est nostra miseria et cuius damnum est nostra reversio.

113. Religet ergo nos religio uni omnipotenti Deo ; quia inter mentem nostram qua illum intelligimus Patrem, et veritatem, id est lucem interiorem per quam illum intelligimus, nulla interposita creatura est. Quare ipsam quoque Veritatem nulla ex parte dissimilem in ipso, et cum ipso veneremur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt, et ad unum nituntur. Unde apparet spiritualibus animis, per hanc formam esse facta omnia, quae sola implet quod appetunt omnia. Quae tamen omnia neque fierent a Patre per Filium, neque suis finibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset : qui et nulli naturae, quae ab ipso bona esse posset, invidit ; et in bono ipso alia quantum vellent, alia quantum possent, ut manerent dedit. Quare ipsum Donum Dei cum Patre et Filio aequae incommutabile colere et tenere nos convenit : unius substantiae Trinitatem, unum Deum a quo sumus, per quem sumus, in quosumus : a quo discessimus, cui dissimiles facti sumus, a quo perire non permissi sumus : principium ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur : unum Deum quo auctore conditi sumus, et similitudinem ejus per quam ad unitatem formamur², et pacem qua unitati adhaeremus : Deum qui dixit, *Fiat* (*Gen. 1*) ; et Verbum per quod factum est omne quod substantialiter et naturaliter factum est ; et Donum benignitatis ejus, quo placuit et conciliatum est auctori suo, ut non interiret quicquid ab eo per Verbum factum est : unum Deum quo creatore vivimus, per quem reformati sapienter vivimus, quem diligentes et quo fruentes beate vivimus : unum Deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria in saecula saeculorum. Amen (*Rom. xi, 36*).

¹ Mss. quatuordecim, *communi omnium bonorum et vera beatitudine lapsus est, etc.*

² Ita in Mss. At in excusis legitur : *per quem ad unitatem reformamur.*

DE SEQUENTIBUS DUOBUS LIBRIS

DE GENESI CONTRA MANICHÆOS (a).

S. AUGUSTINUS IN LIB. VIII DE GENESI AD LITT., CAP. II.

Contra Manichæos, qui has litteras Veteris Testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meae ; cito volens eorum vel confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quaerendam in Litteris quas oderunt, christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse accipi videbantur, aut vix posse aut difficile ; ne retardarer, quid figurate significarent ea, quae ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate et perspicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent.

Vide praeterea librum 1, cap. 10, Retractationum, tom. 1, col. 599, n. 1, a verbis, Jam vero in Africa, usque ad col. 600, n. 3, verbis, Manichæi quos deciperent. M.

(a) Hi duo libri de Genesi contra Manichæos tres de libero Arbitrio libros in editione Benedictina sequuntur. Illic translatus sunt ob paritatem argumenti. M.